

ДИСКРИМИНАЦИЈА НА РОМИ ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

КРШЕЊЕ НА СИДОТ НА ОДБИВАЊЕ И СЕГРЕГАЦИЈА

ДИСКРИМИНАЦИЈА НА РОМИТЕ ВО ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

КРШЕЊЕ НА СИДОТ НА ОДБИВАЊЕ И СЕГРЕГАЦИЈА

АНАЛИТИЧКИ ИЗВЕШТАЈ

СКОПЈЕ, 2013

Институт за човекови права

Copyright © Roma Education Fund
Photography by Robert Miskovics

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3/.5(=214.58:497.7)(047.31)

ДИСКРИМИНАЦИЈА на Ромите во образовниот процес: кршење на сидот на одбивање и сегрегација: Аналитички извештај. – Скопје: Институт за човекови права, 2013. – 64 стр.; 23 см

Фусноти кон текстот. – Библиографија: стр. 63-64

ISBN 978-608-65230-2-2

а) Роми во Македонија – Основно образование – Македонија – Истражување
б) Роми во Македонија – Средно образование – Македонија – Истражување
COBISS.MK-ID 95014410

СОДРЖИНА

Извршно резиме	7
I. Вовед во темата	11
II. Општа оценка на состојбата во образованието на ромските деца во Република Македонија	15
III. Стандарди за човековото право на образование на Ромите	21
IV. Национална рамка за регулирање на правото на образование на ромските деца.....	31
1. Законска рамка	31
2. Политичка рамка	36
V. Откриени проблеми	41
1. Општи услови за живеење	41
1.1. Случаи на општа дискриминација.....	43
1.2. Одговорност и согласност на родител	44
2. Посебни грижи.....	46
2.1. Сместување во училишта според областа на живеење	48
2.2. Преголема застапеност во специјални училишта	50
2.3. Јазични прашања	52
2.4. Грижа за ромски девојчиња	55
VI. Заклучоци и препораки	57
Библиографија.....	63

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

ИЧП	Институт за човекови права
РЕФ	Ромски едукативен фонд
ЕСЧП	Европски суд за човекови права
СЕ	Совет на Европа
ЕКРИ	Европска комисија против расизам и нетолеранција
ЕРРЦ	Европски центар за заштита на правата на Ромите
МОН	Министерство за образование и наука
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
МКГПП	Меѓународна конвенција за граѓански и политички права
МКЕСКП	Меѓународна конвенција за економски, социјални и културни права
УДЧП	Универзална декларација за човекови права
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права и основни слободи
ДОИ	Државен образовен инспекторат
МЗ	Министерство за здравство
ДУС	Деловник на Уставниот Суд на Република Македонија
КЕДЖ	Комитет за елиминација на дискриминација на жените

ИЗВРШНО РЕЗИМЕ

Овој труд ја анализира генералната состојба во основното и средното образование која ги засега ромските ученици во Република Македонија. Намерата е да се постигне целта на проектот и да се илустрираат постоечките проблеми, но, исто така, и да се прикаже напредокот во неколкуте области кои го засегаат образованието на оваа ранлива група. Анализите упатуваат и на други извештаи, организации и институции кои веќе имаат презентирани податоци во рамките на општата тема со цел да ги поврзат вредносните наоди направени од веќе ангажираните лица. Правниот аспект може да се изнајде како во наведените закони така и во домашните и меѓународните одредби. Ова е збогатено со најновата судска практика заснована врз претходни судски одлуки на Европскиот суд за човекови права, со можност во неколку наврати да се изјасни за прашањето на сегрегација на ромските ученици. За да се донесат релевантни заклучоци за севкупната социјална, легална и политичка позадина, анализите прикажуваат случаи и примери од интервјуираните родители и ученици. Нивниот вредносен придонес и нивното лично искуство, со само неколку реченици, кажуваат повеќе отколку кој било друг постоечки извештај. Конечно, заклучоците и препораките се фокусираат на тековни грижи и проблеми кои треба да се решат и при тоа го насочуваат читателот кон практични, директни и ефективни решенија.

Намена и специфични цели на проектот

Институтот за човекови права беше загрижен поради многуте извештаи и информации за земјата во коишто се наведува дека правото на образование без дискриминација на ромската популација е сериозно

загрозено. Со цел да се процени ситуацијата во целост, и во исто време да се пристапи на детален начин, побаравме од Ромскиот едукативен фонд (РЕФ) во Будимпешта да го поддржи овој потфат и да се исполни основната цел на ова истражување.

При истражувањето на прашањето за дискриминација на Ромите во Македонија, особено формите на сегрегација во образовниот систем во земјата, се пристапи од неколку аспекти. Многуге извештаи за ситуацијата на ромската популација во Македонија укажуваа дека меѓу различните аспекти на дискриминација, образованието е посебно ранливо кога зборуваме за третманот на оваа популација. Алармантните наоди, кои ќе бидат понатаму разработени, беа доволни за нашата организација да биде поттикната да преземе активности за истражување на ова прашање.

Главните активности се состоела од работилници на кои беа вклучени наставници, родители, ученици и други соговорници од шест општини (главниот град Скопје со општините Ѓорче Петров и Чаир, градовите Битола, Куманово, Штип и Кичево) кои учествуваа на нашите тркалезни маси. Им беа дадени прашалници за ИЧП (Институтот за човекови права) да дознае повеќе за вистинските проблеми во областа на образованието на ромските деца. Исто така, им беше дадена можност да дискутираат за сопствените проблеми и искуства.

Оваа мисија на утврдување наоди имаше исто така свои специфични цели, кои ги вклучуваа:

- Подигање на свеста меѓу локалните чинители во врска со антидискриминаторните принципи и потребата за ефикасна политика на десегрегација во однос на образованието на ромските ученици.
- Подигање на свеста меѓу ромските родители и ученици за нивното право на десегрегирано образование без дискриминација и потребата да обезбедат целосно учество на своите деца во задолжителниот образовен процес во основното образование.
- Идентифицирање на специфични општини и основни училишта онаму каде што проблемот на сегрегација бара најголемо внимание. Освен тоа, намерата ни беше да укажеме на специфичните проблеми кои постојат во тие области и за причините за нив.

Овој аналитички извештај ќе се занимава со идентифицираните недостатоци и ќе даде конкретни препораки со цел насочување кон

ефективни десегрегациски политики во основното и средното образование ширум земјата. Начинот на кој овие недостатоци и проблеми во областа на образованието во селектираните општини беа потенцирани беше преку организирање тркалезни маси. Првата група беше составена од национални и локални засегнати страни (локални власти, наставници и директори на основни и средни училишта, практичари, локални канцеларии на Народниот правобранител од регионот и цивилното општество). Секоја тркалезна маса во првиот дел беше посетена од околу 25-40 учесници. Вкупно 186 учесници присуствуваа на првата сесија на тркалезните маси и го изнесоа своето мислење преку дискусијата, како и преку дадените прашалници. Вториот дел од сесите на тркалезните маси беше фокусиран на информативните разговори со ромските деца и нивните родители (поддржан во соработка со локалните НВО). Во текот на вториот дел на тркалезните маси бројот на учесниците варираше од 25 до 50 учесници. Вкупно 179 учесници присуствуваа на втората сесија од тркалезните маси и секој од учесниците пополни по два прашалника за време на истите.

Една од главните цели на втората сесија беше учесниците на оваа сесија да бидат информирани за своите права и обврски кога станува збор за образованието на децата припадници на ромската заедница.

Во прилог на овие сесии, испорачавме и прашалници за локалните власти, централните државни институции, како и за училиштата. Во селектираните општини испорачавме три прашалника во различен период од времетраењето на проектот. Два прашалника со кои го баравме бројот на запишани ученици по учебна година и нивниот национален состав (посебно во однос на составот на одделенијата) и други специфични прашања за кои чувствувавме потреба дека треба да се упатат до општините. До институциите беа пратени прашања осмислени врз основа на нивната област на одговорност, повторно фокусирајќи се на претходните прашања во блиска врска со предметот на анализата. Вкупно 25 прашалника беа доставени до целните заинтересирани страни.

Наодите од овој проект и посебно истражувањето доведоа до неколку важни заклучоци. Забележавме мошне распространети предрасуди кон Ромите од страна на останатата популација. Дури и централните власти, вклучувајќи ги и училишните, имаа тенденција да ја префрлат одговорноста на родителите кога станува збор за недостатоците во образованието на ромските ученици. Проценката покажува дека ква-

литетот на законите е задоволителен, иако преку мали измени може да се понуди подобра правна заштита. Како и да е, проблемот настанува кога е неопходна законската примена, што се однесува исто така и на политичките стратегии дизајнирани од страна на властите. Извештајот содржи многу случаи од ЕСЧП¹ со слична позадина и околности кои се среќаваат во земјата, што претставува аларм дека во блиска иднина може да дојде до прекршување на Конвенцијата во врска со сегрегација на Ромите во училиштата. Посебна загриженост која произлегува од оваа анализа е погрешниот упис на ромските деца во „специјалните“ училишта, преголемата застапеност на ромски деца во некои училишта поради нивно гетоизирање, недоволното разбирање на македонскиот јазик како наставен јазик и осипувањето на ромските девојчиња од образовниот процес. Посебно загрижува феноменот на „white flight“, (бело бегство), кое е сведоштво од страна на нашите колеги за време на дискусијата.

На крај, би сакале да им оддадеме признание на државните институции, локалните НВО, координаторите, наставниците, другите локални авторитети, како и на учениците и нивните родители за учеството и придонесот во овој извештај. Особено на нашите партнери, НВО „Сумнал“, НВО „Дендо Васт“, НВО „Преродба“, НВО „Баирска светлина“, НВО „НРЦ“ (Национален ромски центар) и „Здружението за заштита на човекови права – Штип“.

¹ Европски суд за човекови права.

I. ВОВЕД ВО ТЕМАТА

Сите ние сме сведоци на различни форми на предрасуди во нашата најблиска околина. Повеќето од тие предрасуди во македонското општество беа и сè уште се насочени кон Ромите. Погрешните перцепции се вкоренети веќе толку долго и се широко распространети што некои од нив веќе не се согледуваат како предрасуда туку како веќе нашироко прифатена „вистинска“ карактеристика. Иако погрешно, овие перцепции влијаат на перцепцијата на луѓето кон различните од нив групи луѓе. Во вакви случаи и околности училиштата имаат големо влијание и одговорност за отстранување на такви штетни и главно погрешни мислења. Еден родител од ромска припадност ни кажа дека неговиот син учи во одделение со мешовит состав од различни етнички групи. Тој самиот бил сведок како на едно школско другарче на неговиот син (од друга националност) му било замерено од неговата баба да не се дружи со другите ученици Роми, особено не со неговиот син.

Од искуствата во рамките на имплементацијата на проектот и дискусиите коишто се водеа може да се забележат штетните ефекти од предрасудите во меѓучовечките односи. Ваквите ставови меѓу населението создаваат поволна основа за дискриминациски однос не само во секојдневниот живот туку исто така и од страна на институциите бидејќи истите тие луѓе се дел од институциите и се вклучени во создавањето и имплементирањето на политиките.

СЕГРЕГАЦИЈА НА РОМСКИТЕ ДЕЦА ВО ОБРАЗОВАНИЕТО

Ако го погледнеме поимот дискриминација во речниците ќе најдеме на следнава дефиниција: *нејраведен или шийеиен однос кон различни категорији луѓе, особено по основа на раса, возраст, пол или по други основи.*²

Луѓето ретко можат да ја дефинираат дискриминацијата или, пак, да ги опишат аспектите на таквиот однос кон нив, иако истиот го почувствувале. Дури во случаи каде што се запишуваат деца во специјални училишта, на прашањето дали сместувањето на нивните деца во вакви училишта го сметаат за форма на дискриминација, 19,8% од ромските родители одговориле позитивно, додека 76,4% одговориле дека не знаат каде да упатат претставка за дискриминација.³

Од помош е да се направи разлика на директната и индиректната дискриминација.

Директна дискриминација постои кога лице или група кои се наоѓаат во иста или слична ситуација, се наоѓаат или може да се најдат во понеповолна положба спроведувајќи или не спроведувајќи одредена акција. Овој третман се должи на лични својства, кои се веќе произнесена основа врз која не треба да се биде дискриминиран.

Индиректна дискриминација постои кога лице или група поради своите лични карактеристики (етнички или други) се ставени во неповолна положба од неутрално формулирана мерка. Оваа мерка има несразмерно штетно влијание на одредена етничка група. Исклучок се одредени случаи кога таквите дејствија или преземање мерки е оправдано за постигнување одредена легитимна цел, а средството за постигање на таа цел е неопходно во дадената ситуација.

² Оксфорд речници, веб страница <http://oxforddictionaries.com/definition/english/discrimination>.

³ Брошура: Преголема застапеност на ромските деца во специјално образование во Македонија (ERRC) <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-factsheet-education-30-august-2012.pdf>, 2012, p.3.

Без оглед на формите во кои можат да се воочат одредени дискриминаторни третмани, корените на таквите ненамерни третмани можат да се најдат во предрасудите. Потхранувајќи ги предрасудите, особено кон одредени етнички групи, посебно кон група која е социо-економски позагрозена, создава бариера главно изградена од другите етнички групи во општеството. Проблемот е особено воочлив кога мнозинството од населението почнува да ги третира овие предрасуди како вистинити, не создавајќи поволен ангажман на маргинализираните групи во општествениот живот. Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) се има веќе соочено со вакви случаи каде што негативното стереотипизирање и предрасудите се карактеризирани како повреда на човековите права.⁴

Различни анализи покажуваат дека сегрегацијата на ромските деца вклучени во образованието може да има неколку карактеристични форми. Повеќето од нив може да се класифицираат во три групи: сегрегација меѓу самите училишта (онаму каде што ромските деца се мнозинство), сегрегација во самите училишта (онаму каде што ромските деца се тргнати настрана од другите деца за време на наставата и за време на училишните активности) и сегрегација во специјални училишта (вклучувајќи училишта за деца со ментална попреченост).⁵

Можноста да се има училишта каде што повеќето или мнозинството од учениците ќе биде од една етничка група, посебно од ромската заедница, е проблем кој се должи на сегрегацијата во домувањето. Ова значи дека има форма на гетоизација во рамките на различните населби на поголемите градови или предградија на градовите во земјата. Во Македонија одговорноста за запишување на децата во училиштата ја имаат општинските власти коишто ги создаваат плановите за адекватна застапеност на учениците во зависност од нивното место на живеење.

Втората форма на сегрегација претставува присуство на ромските и неромските ученици во исто училиште, што е повеќе суптилна по својот облик и на почетокот не е толку очигледна. Имено, може да се случи да постојат одделенија само со ромски ученици, а другите одделенија да се составени од ученици припадници на други етнички групи. Едно од истражувањата ваквите појави ги пронаоѓа и во

⁴ Аксу в. Турција, апликација бр. 4149/04 и 41029/04.

⁵ Човекови права на Ромите и патувачите во Европа, Совет на Европа, февруари 2012, стр. 123.

Македонија, меѓу другите земји како Хрватска, Турција, Португалија, Србија, Црна Гора Унгарија итн.

Третата форма на сегрегација се наоѓа во високата застапеност на ромските деца во специјалните училишта. Овие специјални училишта се основани за да им помогнат на децата со ментални пречки и деца со пречки во развојот со цел да го разберат репродуцирањето на школската програма наменета за учениците од редовниот школски систем. Причината за толку големото присуство на ромски деца во овие училишта е главно резултат на недостиг на разбирање на јазикот на кој тие се тестираат, културната нечувствителност итн. Фер е да се каже дека многу родители ги запишуваат своите деца во овие училишта поради можноста да добијат помош од државата во случаи кога се има такво дете. Резултатите од истражувањето спроведено од страна Институтот за човекови права во однос на ова ќе се разработат во понатамошниот дел од текстот.

Другите форми на третманите кои можат да бидат карактеризирани како сегрегација ќе бидат разработени низ нашите наоди.

II. ОПШТА ОЦЕНКА НА СОСТОЈБАТА ВО ОБРАЗОВАНИЕТО НА РОМСКИТЕ ДЕЦА ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Според податоците изнесени од Советот на Европа (СоЕ) во септември 2010 год., процентот на ромската популација во земјите изнесува до 10%, но државните официјални бројки кои се однесуваат на ромската популација⁶ велат дека се 1/4 од просечната проценка на Советот на Европа. Последниот извештај на РЕФ го заокружува процентот на ромската популација во земјите на шест проценти.⁷ Државните органи во земјата известуваат дека има 53.879 Роми во 2002 год., додека, пак, Советот на Европа проценува дека во просек бројката се движи до 197.750. Оваа ситуација се должи на големиот број деца кои не се запишани во Книгата на родени, како и на бројката на лица кои живеат во правно непостоечки населени места.

Според пописот на населението во Република Македонија од 2002 година, пред повеќе од десет години 63.562, или пак, 3,6 % лица биле евидентирани како неписмени. Вкупно 67.358 лица се без образование. Се смета дека само едно од десет ромски деца завршува основно образование.⁸

Европската комисија во својот годишен извештај за прогресот на Македонија посвети значајно внимание на прашањата коишто се однесуваат на малцинствата, посебно на ромското малцинство во земјата.

⁶ Соопштение од Комисијата на Европскиот парламент, Советот на Европскиот економски и социјален комитет, Комитетот на региони, ЕУ Рамка за национална стратегија за интеграција на Ромите до 2020, http://ec.europa.eu/justice/policies/discrimination/docs/com_2011_173_en.pdf, 2011, стр. 17.

⁷ Ромски Едукативен Фонд, Проценка на земјата Македонија 2012, стр. 6, http://www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_ca_2011_mac_english_screen.pdf

⁸ Државен завод за статистика на Република Македонија, <http://www.stat.gov.mk>.

Проблеми кои се истакнати во овој извештај се: широко распространета сегрегација во училиштата којашто се однесува на етничкото или јазичното малцинство и бавниот процес на законодавните промени кои имаат за цел да се занимаваат со проблемот на презастапеност на ромските деца во специјалните училишта. Сепак, прашањата кои се однесуваат на образованието имаат корени во општите услови за живеење на оваа заедница, каде што многу ромски деца не се регистрирани и повеќето од нив се или нецелосно вакцинирани или, пак, воопшто невакцинирани. Освен тоа, стапката на невработеност е мошне висока, посебно во оваа заедница, која се среќава со проблеми околу пристапот да се добие помош како невработено лице. Комисијата понатаму додава дека институциите кои се одговорни за унапредување на правата на Ромите сè уште претставуваат сериозна пречка за имплементација на постоечките стратегии.⁹ Овој извештај, исто така, се фокусира на еден од поранешните успешни проекти како што се ромските информативни центри. Постои загриженост во однос на нивната одржливост, во смисла на нивното финансирање и функционалност. Нилс Музникс, комесарот за човекови права при Советот на Европа, по својата посета во Македонија неодамна издал извештај во кој истакнува неколку прашања во однос на образованието на ромската заедница.¹⁰ Тој заклучува дека и покрај севкупната рамка на обемни политики за подобрување на состојбата на Ромите (кои се добредојдени во развојот на образованието), сепак, недостасуваат конкретни резултати на терен. Според неговата проценка, Ромите и понатаму се соочуваат со сериозни потешкотии при пристапот до квалитетно образование, вработување, здравствена грижа и домување, сето тоа засилено со ефектот на сиромаштијата. Еден од клучните проблеми кои беа истакнати во овој извештај е презастапеноста на ромските деца во училиштата за деца со посебни потреби, деца со ментални пречки во развојот, како и формирање паралелки за деца со посебни потреби во редовните училишта.

Друг извештај кој го нагласува истото прашање е извештајот од 2010 година за Македонија од страна на Европската комисија против расизмот и нетолеранција (ECRI). Со овој извештај властите беа пови-

⁹ Работни документи на комисијата на Република Македонија 2012, Извештај за напредокот (COM(2012) 600 final), стр. 55.

¹⁰ Извештај од Нилс Музникс, Совет на Европа, комесар за човекови права, по посетата на Република Македонија од 26 до 29 ноември 2012, [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)4&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)4&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864).

кани да стават крај на таквите практики непрописно и незаконски да ги праќаат ромските деца во училишта за деца со ментални пречки. Таквите деца треба да бидат идентификувани, и истите да се реинтегрираат во редовните училишта.

Канцеларијата на народниот правобранител, исто така, издаде извештај за училиштата за деца со посебни потреби. Европскиот центар за заштита на правата на Ромите (ERRC) во 2012 година спроведе анкета каде детално изврши проценка на истиот проблем. Поврзано со ова, загрижувачки се следните проблеми: недоволното познавање на македонскиот јазик од страна на ромските деца во моментот на запишување во прво одделение од основно училиште со што од почеток се ставени во понеповолна положба во однос со другите, а, пак, тоа доведува до намален интерес за училиштето. Овој проблем е поврзан и со тоа што ромските деца не посетуваат настава во предучилишни установи. Во исто време, според извештаите на Народниот правобранител, екстремно висок број од децата на улица се од ромската популација (95%).

За да се одговори на постојаните проблеми на ромската заедница, Европската комисија направи Рамка за национална интеграциска стратегија за Ромите до 2020 година, која треба да ги опфати сите држави членки, кои треба сериозно да ја сфатат и земат предвид. Ова се однесува како на земјите членки на Унијата така и на земјите кандидати. Во областа на образованието, земјите треба да им обезбедат на сите ромски деца да завршат најмалку основно училиште. Врз основа на нивните наоди, децата кои се осипани од училиштата, оние коишто подоцна се вклучуваат во школскиот систем, или, пак, многу рано се осипуваат, подоцна наидуваат на големи тешкотии во описменувањето, со јазичните проблеми, сè до чувство на исклученост. Ова натаму резултира со потешко приспособување во понатамошното образование или, пак, наоѓање добра работа. Немањето работа или, пак, можност за вработување доведува до еден лавиринт на сиромаштија кој влијае на идните генерации во нивната посветеност и упорност да продолжат со образование.

Позитивни промени

Помеѓу различните наоди од извештаите, исто така, се забележани и некои позитивни промени. Министерството за образование и наука презеде мерки да го промовира пристапот до образованието за овие заедници низ создавање релевантни учебници и прирачници. Земјата

беше пофалена за ангажманите во Декадата на Ромите и учество во новиот заеднички проект од Европската унија и од Советот на Европа под наслов „Регионална поддршка за инклузивно образование“. Беа усвоени и неколку стратегии коишто се однесуваат на образованието на ромските деца, меѓу кои е и стратегијата на социјална инклузија на Ромите 2012-2014 година и, посебно, МОН стратегијата за интегрирано образование. Центрите за социјална работа се опремени со нова база на податоци и систем за управување со предметите за да се подобри квалитетот на социјалните услуги кои се испорачуваат на загрозените деца. Министерството за труд и социјална политика (МТСП) почна активности за да го осигура уписот на децата без документи во Книгата на родени. Истите извештаи информираат дека се преземени чекори за решавање на проблемите на лицата без документи, пристапот до домувањето или образованието.

Претставниците на МОН во текот на дискусијата на тркалезните маси во Скопје – Чаир претставија некои позитивни промени во земјата, како што се: заедничкиот проект со МТСП и РЕФ со кој вкупно 500 деца се запишани и посетуваат предучилишна настава во претшколските објекти, со што присуството на ромски деца во прво одделение во основните училишта, следејќи ги овие информации, е зголемено за 7%. Според ова, посетата во сите основни училишта е зголемена за 23%, додека во средните училишта за 57%. Некои промени се направени со зголеменото присуство и мотивираноста на децата да се одлучат за изборниот предмет *Јазик и култура на Ромите*. Постоечките стратегии, како и да е, се соочуваат со буџетски ограничувања на финансиската поддршка за ромските програми, па тие се одржуваат на истото ниво од 2009 и 2011 година.

Некои од позитивните мерки чија цел е промовирање на инклузијата на Ромите во образованието дадоа плод. Такви резултати се намалување на нивото на осипување помеѓу петтото и шестото одделение меѓу девојчињата, и двојно зголемениот упис на Ромите на јавните универзитети во последните седум години (од 150 во 2005 година до 300 во 2012 година). Покрај системот на квоти којшто беше ставен на сила за неколку години, дополнително вклучените мерки во системот на образование го содржат и следното: ослободување од плаќање административни такси за потврдите за имунизација што се бараат за запишување на децата во училиште, обезбедување бесплатни учебници и школски превоз за ромските деца коишто посетуваат настава во основните и средните училишта; стипендирање на ромски ученици

во средното образование и зголемување на бодовите (на 10) за упис на ромските деца во средните училишта по свој избор.

Меѓутоа, некои од овие промовирани напори од властите не се целосно функционални и доследни. На пример, ние бевме информирани дека во Куманово школскиот транспорт за ромски деца, којшто треба да биде организиран од локалните власти, всушност е организиран од една локална невладина организација.

Од одржаните тркалезни маси во Скопје – Ѓорче Петров добивме позитивни примери презентирани од една учителка и еден директор коишто работат во две различни училишта. Двајцата изјавија дека наставниците лично се ангажирани за посета на домовите на ромските семејства и се обидуваат да ги поттикнат родителите да ги запишат своите деца во училиште. Неопходноста на ваков проактивен пристап резултира од фактот што има деца во одредена област коишто не се наоѓаат на листата на Министерството за внатрешни работи бидејќи овие деца, најверојатно, не биле запишани во Книгата на родени. Ние, исто така, бевме информирани дека тие се обидуваат да обезбедат бесплатна ужинка во училиштата за децата коишто не можат да си го дозволат тоа. Вообичаено, ужинките коишто ги добиваат децата се платени од родителите. Директорот на училиштето изјави дека во процесот на запишување на учениците во прво одделение училиштето користи невербални и културно ослободени тестови. Таа, исто така, ги претстави нивните проекти насочени кон решавање конфликти и мултикултурно образование со цел да се потполнат празнините создадени од предрасудите.

РЕФ ги дискутирале напредоците во мултикултурното образование од перспектива на политики и програми. На централно ниво, тоа е воспоставено со основањето на Дирекцијата за развој и унапредување на образованието на јазиците на заедниците, во рамки на Министерството за образование и наука, со усвојување наставна програма за учење на ромски јазик и култура во основното образование, развој на тренинг програми за наставниците и училишните директори, за родителите Роми, а чија цел е поддршка на ромските ученици и студенти во образовниот процес, итн.¹¹

¹¹ Ромски едукативен фонд, Оценка за Македонија стр. 22, види фустноста 6.

III. СТАНДАРДИ ЗА ЧОВЕКОВОТО ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ НА РОМИТЕ

Значење на правото на образование (меѓународни стандарди)

Правото на образование како заедничка неопходност и унапредување на сите луѓе е поткрепено и признато од страна на многу меѓународни документи. Некои од тие документи се фокусираат генерално на човековите права, а некои од нив се фокусираат посебно на правото на образование и/или малцински права, а ја покриваат и забраната за дискриминација. Следните меѓународни договори кои ќе бидат претставени се веќе потпишани и/или ратификувани од страна на Република Македонија. Со тоа, земјата се обврзува да се придржува до овие меѓународни правила. Не сите меѓународни документи се фокусираат на прашањата за заштита на малцинствата, образованието и дискриминацијата, земајќи ја при тоа предвид огромната меѓународна правна рамка која ги опфаќа овие области.

Еден од најстарите документи, *Универзалната декларација за човекови права (УДЧП)* во својот Член 26 вели: „(1) Секој има право на образование. Образованието треба да биде бесплатно, барем основното и основната фаза... (2) Образованието треба да биде насочено кон полн развој на човековата личност и зацврстување на почитта за човековите права и основните слободи. Треба да се промовираат разбирањата, толеранцијата и пријателството помеѓу сите народи, расни и верски групи... (3) Родителите имаат првенствено право да го изберат видот на образование што ќе го имаат нивните деца“.

Членот 27 од Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (МПГПП) става акцент на заштита на правата и почитувањето на малцинствата, додека, пак, Меѓународниот пакт за економски, социјални

и културни права (МПЕСКП) заштити и гарантира образование во рамките на Членот 10, 13 и 14. Во МПЕСКП правото на образование е гарантирано со следниот текст: „Најшироката можна заштита и помош треба да се усклади на семејството... додека е тоа одговорно за грижата и образованието на своите деца кои зависат од нив... Државите членки на овој Пакт на секого му го признаваат правото на образование... Тие, понатаму, се согласни дека образованието треба секому да му се овозможи и секој ефикасно да учествува во слободно општество... Основното училиште треба да е задолжително и бесплатно за сите... Средното образование во своите различни форми, вклучувајќи ги техничките и стручните насоки, треба да биде на општо располагање и да биде достапно за сите, а посебно да се воведи бесплатна настава;... Основното образование треба да се поттикне или зајакне колку што е можно повеќе за оние лица кои не се стекнале со него или, пак, делумно го завршиле основното образование...“

Членот 30 од Конвенцијата за правата на децата наведува дека: „Во оние држави во кои постојат етнички, верски, јазични малцинства или лица од домородно потекло на детето кое припаѓа на таквите малцинства или е домородец нема да му се скрати правото, во заедницата со другите членови на неговата/нејзината група, да ја ужива неговата/нејзината сопствена култура,... или, пак, да го користи неговиот/нејзиниот сопствен јазик“.

Членот 5 од Конвенцијата на УНЕСКО против дискриминација во образованието подразбира сличен текст како во Декларацијата за човекови права и *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права (МПЦПП)*. Член 4 параграф 4 од Декларацијата на ОН за правата на припадниците на национални или етнички, верски и јазични малцинства дава слична заштита во оваа област.

Со параграфите 34 и 35 од документите од состаноците во Копенхаген за човековата димензија од CSCE се повикуваат државите членки да осигураат дека лицата припадници на националните малцинства ќе имаат можност да учат на својот мајчин јазик. Покрај тоа, ефективно да земат удел во јавните работи, вклучувајќи го и учеството во работи кои се однесуваат на заштита и промовирање на идентитетот на тие малцинства и како такви да бидат вклучени во заштитата од овие одредби.

Членовите 5, 6, 12, 13, 14 и 15 од Рамковната конвенција за заштитата на националните малцинства покрива повеќе сегменти во поглед на заштитата на националните малцинства, каде што акцентот е ставен на промовирањето на еднакви можности при пристапото во образование

на сити нивоа за припадници на националните малцинства. Други документи значајни за ова прашање се: Европската повелба од Советот на Европа за регионалните или малцинските јазици, тематските коментари од Советодавниот комитет за образование, Зборникот на Советодавниот комитет за рамковната конвенција за мислења на Членовите 12, 13, и 142 на ОБСЕ – високиот комесар за национални малцинства, хашките препораки за правото на образование на националните малцинства и Лунд препораките за делотворно учество на националните малцинства во јавниот живот.

Конкретно во врска со Република Македонија, *Охридскиот рамковен договор (ОРД)* донесе новини во законот кој предвидува низа мерки кои би требало да овозможат подобра интеграција на сите малцинства во земјата.

Европската конвенција за човекови права (ЕКЧП) заедно со Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) смета дека најефикасниот механизам за заштита на правата се наоѓа токму во рамките на Конвенцијата. Предметите и случаите кои се однесуваат на дискриминација или сегрегација во образованието на ромската популација обично се по основа на Член 14 од Европската конвенција за човекови права ЕКЧП (забрана на дискриминација) во врска со Член 2 од Протокол 1 (право на образование). Текстот од Конвенцијата за забрана на дискриминација наведува дека: „Уживањето на правата и слободите предвидени со оваа конвенција треба да се обезбеди по која било основа без дискриминација, не правејќи разлика по основа на пол, раса, боја, јазик, религија, политичко или друго мислење, национално или социјално потекло, здружување со други национални малцинства, имотна состојба, раѓање или поинаков статус“. Заштитата на правото на образование е формулирана со следниот текст: „Никој не може да биде лишен од правото на образование. Во вршењето на сите свои функции кои се однесуваат на образованието и наставата државите треба да го почитуваат правото на родителите да обезбедат образование и настава кои се во склад со нивната религија и филозофски убедувања“.

ЕКЧП – основни стандарди и судска пракса

Во рамките на меѓународните стандарди за заштита на ранливите групи, ние ја прогласивме Конвенцијата и нејзините механизми како најзначајна заштита при кршење на човековите права. Нашето барање/

тврдење е поддржано од случаите и предметите кои ќе ги изнесеме во следниот параграф.

Иновативниот случај во врска со ова прашање е случајот на Д.Х. и други против Чешката Република¹², кој се однесува на 18 чешки државјани Роми кои тврделе дека биле сместени во специјални училишта поради своето потекло. Тие биле сместени во овие училишта врз основа на направеното тестирање од страна на властите. Сите списи на овој случај укажуваат дека родителите се согласиле и/или изречно барале нивните деца да бидат сместени во специјални училишта. Образовните органи кои имале можност да ги ревидираат одлуките сметале дека тие биле во согласност со законските прописи.

Подносителите на барањето побарале од Судот да донесе пресуда во која Владата ќе се прогласи за одговорна за кршење на Членот 14 (правото да не се биде дискриминиран), во врска со Членот 2 од Протоколот 1 (право на образование). Тие тврделе дека откако биле сместени во специјалните училишта биле третирани понеповолно од неромските деца во слична ситуација и дека тоа е „индиректна“ дискриминација. Еден од нивните главни аргументи бил дека за тој третман Владата не обезбедила објективно и разумно оправдување. Тие приложиле статистички докази врз основа на информации добиени од страна на директорот на училиштето кои покажуваат дека повеќе од пола ученици сместени во локалните специјални училишта се ромски деца, додека, пак, само 2,26% отпаѓа на ромски деца коишто посетуваат настава во градските основни училишта.

Најнапред, Главниот совет забележал дека како резултат на нивната бурна историја Ромите станале специфична група на загрошено малцинство и тие би требало да добијат посебна заштита, вклучувајќи ја специјално областа на образованието. Земајќи предвид дека нема официјална статистика на учениците по однос на нивната припадност, од страна на Судот е кажано дека статистиката која е доставена од страна на подносителот не е во целост сигурна. Меѓутоа, Судот исто така прифати дека овие статистички податоци укажуваат на доминантниот тренд којшто беше потврден од страна на тужената држава и од страна на независните надзорни тела. Овие се главните причини зошто доказите кои се поднесени од подносителите ќе се ценат како доволно сигурни и значајни за да ја потврдат цврстата претпоставка на индиректна дискриминација. Судот исто така наведе дека товарот

¹² Случај на Д.Х. и други против Чешката Република, Апликација бр. 57325/00.

на докажување е на Владата да покаже дека разликата во влијанието на законот е резултат на објективни фактори кои не се однесуваат на етничката припадност. Дополнително посебно е спомната неопходноста подносителот на претставката ја докаже дискриминаторската намера од страна на релевантните власти.

Судот не поставил прашање до чешките власти за одлуката и мотивацијата да ги одржуваат специјалните училишта. Меѓутоа, истакнал дека разни независни тела при Советот на Европа (Советодавните комитети на рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, ЕКРИ и комесарот за човекови права) изразиле сомнежи во врска со соодветните тестови кои се користат за проценка на знаењето на децата.

Тестовите за евалуација на интелектуалните капацитети на децата биле исти за сите деца, без разлика на нивната етничка припадност. Дури и во 1999 година чешките власти признавале дека „ромските деца со просечен или натпросечен интелект“ честопати биле сместени во такви училишта врз основа на психолошките резултати од тестовите, но во тестовите посебно не се земени предвид ромските специфичности.

Важен аспект во овој случај е согласноста на родителите, која според Владата е еден од одлучувачките фактори, ако не и пресуден фактор. Судот посебно посветил внимание на тоа дека родителите на ромските деца се членови на заедница која се наоѓа во неповолна положба, честопати со низок степен на образование, дека тие практично не биле способни да одлучат за сите аспекти на последиците кои ќе настанат давајќи ја својата согласност за сместување на сопствените деца во специјални училишта. Според мислењето на Главниот совет, одрекнувањето од правото да не се биде предмет на расна дискриминација може да се прифати како основа на Конвенцијата.

Во заклучокот, школските аранжмани за ромските деца не биле запазени со соодветни мерки за заштита и не биле земени предвид нивните посебни потреби како членови на група која се наоѓа во неповолна положба. Сместувајќи ги овие деца во училишта за деца со пречки во менталниот развој, каде што наставата се изучува според основниот наставен план и програма која е многу различна во споредба со програмите на редовните училишта, ги остава овие деца изолирани, тргнати на страна од пошироката популација. Како резултат на тоа, тие се здобиле со образование кое е компромис со нивното идно лично развивање наместо решавање на нивните вистински проблеми или помагање да развиваат вештини со кои би им се олеснило функционирањето меѓу мнозинското население. Во овие околности, Судот не

беше задоволен со тоа дека разликата во третманот помеѓу ромските и неромските деца е објективна и разумно оправдана, дека таму постои разумен однос на сразмерност помеѓу средствата кои се искористени за целта кон којашто се тежнее.

Оваа одлука се смета за иновативна бидејќи Судот за првпат најде повреда на Членот 14 од Конвенцијата во однос на обликот на расната дискриминација во одредена сфера од јавниот живот, во овој случај, во јавните основни училишта. Понатаму, во судската пресуда беше потврдено дека *сејреџацијата е еднаква* на дискриминација. Пресудата јасно укажува дека *еднаквиот пристап до образование кај Ромите е проблем низ Европа*

Вториот случај којшто е релевантен за овој извештај е случајот Сампанис и други против Грција.¹⁵ Единаесетте подносителите (грчки државјани со ромско потекло) поднеле тужба поради загриженост дека властите не успеале да обезбедат школување за нивните деца за време на учебната година 2004-2005. Властите ги сместиле нивните деца во специјални одделенија, во придружен објект, додаток на главната зграда на основното училиште Аспропиргос, при што ромските родители сметале дека тоа е мерка поради фактот што нивните деца се со ромска етничка припадност.

На 21 септември 2004 година подносителите на претставките заедно со другите ромски родители ги посетиле основните училишта во Аспропиргос за да ги запишат своите деца. Директорот на двете училишта го одбил уписот на децата на подносителите објаснувајќи им дека тие не добиле инструкции од надлежното министерство за тоа. Родителите тврдат дека тие никогаш не биле повикани да ги запишат своите деца во училиште.

Во овој случај, слично како и во случајот на Д.Х., подносителите се жалеле на тоа дека нивните деца биле изложени на понеповолен третман од неромските деца, што во споредбена ситуација претставува кршење на Членот 14 (забрана на дискриминација) во врска со Членот 2 од Протоколот бр. 1 (право на образование). Нивниот главен аргумент е дека за таквите мерки властите не им доставиле на подносителите какво било објективно или разумно оправдување за стореното.

Според мислењето на Судот, и покрај тоа што подносителите никогаш не биле изречно одбиени од страна на училишните власти, пристапот кој е преземен во овој случај повторно е од перспектива на

¹⁵ Сампанис и други против Грција Апликација бр. 32526/05.

ромската заедница како ранлива, за што предвид се зема Членот 14, кој бара во одредени околности различен третман за коригирање или исправка на нееднаквоста. Значи, надлежните органи треба да ја признаат осетливоста на случајот и да овозможат запишување на ромските деца во училиштата, дури и во случај на недостиг на административни документи, или услови кои не се исполнети во целост. Освен тоа, Судот основано утврдил дека подносителите на претставките не биле во состојба да ги проценат сите аспекти на ситуацијата и последиците од давањето согласност да се префрлат децата во одделната зграда. Заклучоците кажуваат дека сместувањето на децата во специјалните одделенија резултира со нивна дискриминација и е кршење на Членот 14 од Конвенцијата, како и Членот 2 од Протоколот бр. 1.

Следниот и еднакво важен случај на оваа тема, Оршуш и другите против Хрватска,¹⁴ е поврзан со сегрегацијата на ромските деца. Судот утврди дека одвоеното образование на многу ромски деца во неколку хрватски градови (во едно училиште каде што мнозинството се Роми се ставени во одделни одделенија, а во други се ставени во мешовити одделенија) ја прекршува забраната за дискриминација, како и правото на образование. Главна причина за ваквата одлука се јазичните недостатоци на ромските деца, при што не биле преземени доволно заштитни мерки.

Во овој случај, петнаесет апликанти ги опишуваат своите стории и искуства во основниот образовен систем во околината каде што живеат. Апликантите посетувале одделенија единствено за Роми бидејќи на тестирањето покажале многу мало познавање на хрватскиот јазик. Постоечкиот наставен план и програма единствено за Ромите, во споредба со официјалниот национален план и програма, бил помал и по обем и по содржина. Тие исто така поднеле психолошка студија којашто покажува дека вака сегрегираниот образовен процес предизвикува емоционални и психолошки повреди кај ромските деца и во исто време им ја намалува самовербата и развојот на нивниот идентитет.

Покрај недостигот од јасна правна основа за сместување на ромските деца во посебни одделенија, а наводно поради недоволното познавање на хрватскиот јазик, Владата не покажала дека ваквата практика е применета врз ученици од друг ентитет коишто исто така не го познаваат доволно хрватскиот јазик од кој било дел од земјата.

¹⁴ Оршуш и другите против Хрватска Апликација бр. 15766/03.

Затоа ваквата практика, било таа да е заедничка или општа, наменета за решавање на проблемот на недоволно познавање на јазикот на кој се одвива наставата не е адекватна. Според мислењето на Судот, наместо едноставно да се скрати наставниот план и програма во одделенијата за Роми, државата е повикана да усвои адекватни позитивни мерки со цел да им помогне на апликантите да ги стекнат неопходните јазични вештини во што е можно пократок рок. Судот понатаму забележува дека не била осмислена програма која би ги адресирала потребите на ромските деца за владеење со хрватскиот јазик и која во себе би вклучила и одредена временска рамка.

Нагласувајќи ја улогата и одговорноста на Владата за позитивни мерки, Судот сметал дека ваквите мерки биле неопходни во услови на висока осипаност на ромските ученици, како и активно учество на социјалните служби со цел да се подигне свеста за важноста на образованието меѓу ромската популација. Слично како и кај Д.Х., фактите на апликантите покажуваат дека нивните училишни ангажмани не се доволно придружени со заштитни механизми коишто би требало да осигураат дека државата посветила внимание на нивните потреби како припадници на загрозна група.¹⁵

Најновиот случај на сегрегација на Роми во образованието, случајот *Хорват и Киш против Унгарија*,¹⁶ се однесува на двајца млади Роми кај кои, додека биле деца, е дијагностицирана блага ментална попреченост. Како резултат на таа дијагноза тие биле сместени во поправно училиште. Нивното образование таму било скудно: наставниот план и програма неразвиени, нивната наобразба не им дала пристап до работа којашто тие ја сакале, така што тие фактички биле сегрегирани од пошироката популација. И во овој случај подносителите на барањето потврдуваат прекршување на забраната за дискриминација врз правото на образование. Исто како и кај случајот *Д.Х.* и кај *Оршуш*, овој предмет се однесува на индиректната дискриминација каде што Судот разгледувал дали и до која мера *поособниите заштитни мерки се искористени за да се сиречи* погрешната дијагноза при што децата да не завршат во погрешни одделенија со наставни планови и програми кои можат да наштетат на нивниот иден образовен процес. Самата Влада

¹⁵ Антоине Бујсе, Ромски едукативен фонд Големиот совет во пресудување во Оршуш, 16 Март 2010, <http://echrblog.blogspot.com/2010/03/roma-education-grand-chamber-judgment.html>.

¹⁶ *Хорват и Киш против. Унгарија*, Апликација бр. 45407/05.

признала дека тестовите, кои биле исти и за ромските деца и за децата од етничкото мнозинство, делумно биле културно пристрасни (став 120).

Судот заклучил дека: „Како последица на тоа, подносителите на претставката добиле образование кое не ги обезбедува потребните гаранции кои произлегуваат од позитивните обврски на државата да ја поништи историјата на расна сегрегација во специјалните училишта. Обезбеденото образование можеби им ги зголемило потешкотиите и им го компромитирало нивниот личен развој наместо да им помогне да се интегрираат во редовните училишта, да развијат вештини коишто би им го олесниле животот меѓу мнозинската популација“. Судот понатаму констатира дека: „...општата политика или мерка извршила диспропорционално предрасудно влијание врз Ромите како посебно ранлива група“.

Најголемата новост во оваа пресуда е во образложението на Судот за позитивните обврски. За првпат, Судот говореше за „*позитивните обврски на државата да ја поништи историјата на расна сегрегација во училищата*“ (став 127). Во *Оришус*, на пример, Судот говореше за обврската да се воведат „заштитни мерки коишто би осигуреле дека... државата ги имала доволно предвид [ромските дечиња] специјалните потреби како припадници на загрошена група“ (*Оришус*, став 183). Во овој предмет, Судот оди чекор напред инсистирајќи на *суштинска* позитивна обврска, односно да се „*поништи историјата на расна сегрегација во специјалните училишта*“.¹⁷

Конечно, во сите овие случаи, можат да се истакнат неколку заеднички елементи. Судот прифаќа дека владите кои се најдени одговорни за наведените прекршоци преземале мерки да ја изменат или подобрат ситуацијата во образованието на ромските деца. Меѓутоа, фактот дека адекватните мерки на заштита и контрола не се имплементирани и функционални во рамките на целокупниот образовен систем, преземените акции ги прави недоволни за измена на постоечките проблеми. Овие проблеми со години веќе се пријавуваат не само за земјите поврзани со овие случаи (Чешката Република, Грција, Хрватска и Унгарија) туку исто така и во многу други европски земји. Разни меѓународни тела и извештаи за сите влади коишто се најдени за одговорни веќе неколку години ги опоменуваат за постоечките проблеми пред и Судот да имал можност да донесе одлука за таквите случаи.

¹⁷ Александра Тимер, Хорват и Киш против. Унгарија: силен нов случај на сегрегација во ромско школо, 6 февруари, 2013, <http://strasbourgobservers.com/2013/02/06/horvath-and-kiss-v-hungary-a-strong-new-roma-school-segregation-case/>.

Оправдувањето дека родителите треба да бидат одговорни, информирани или, пак, дека дури и дале согласност нивните деца да ги посетуваат таквите училишта, не ја ослободува владата од одговорност. Знаејќи дека родителите на овие деца исто така се со ниско ниво на образование или се неписмени, живеат маргинализирани во општеството, тие имаат ограничено ниво на свест за да ја донесат вистинската одлука за своите деца.

IV. НАЦИОНАЛНА РАМКА ЗА РЕГУЛИРАЊЕ НА ПРАВО НА ОБРАЗОВАНИЕ НА РОМСКИТЕ ДЕЦА

1. ЗАКОНСКА РАМКА

Уставот на Република Македонија¹⁸ во Членот 9 вели дека граѓаните на земјата се еднакви во своите слободи и права, без оглед на бојата на кожата, националното и социјалното потекло, социјалниот статус итн. Понатаму, како што стои во Членот 44: „Секој има право на образование. Образованието е достапно за сите под еднакви услови. Основното образование е задолжително и бесплатно.“ Во согласност со Амандманот VIII: „Припадниците на заедниците имаат право на настава на мајчин јазик во основното и средното образование, како што е одредено со закон. Во училиштата каде што наставата се одвива на друг јазик, се изучува и македонскиот јазик“.

Законот за основно образование¹⁹ го гарантира правото на основно образование на секое дете во Членот 2 и посебно експлицитно ја забранува дискриминацијата во рамките на својот став 2. Треба да се има предвид дека со Членот 46 став 2 е пропишано дека родителот треба да го поднесе картонот за вакцинација при упис на детето во прво одделение. Ова барање може да биде пречка во случај кога надлежните органи не се ангажирани во давање помош за загрозените заедници во исполнување на овој услов.

Истиот закон го уредува прашањето за упис на учениците со посебни образовни потреби со Членот 51 (2), кој утврдува дека Министерството,

¹⁸ Устав на Република Македонија, <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf>.

¹⁹ Закон за основно образование („Службен весник на Република Македонија“, бр. 103/08 од 19.08.2008, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 6/12).

по предлог на Заводот за унапредување на образованието, ги уредува начинот и условите за таков упис. Правилникот за критериумите и методите за спроведување на основното образование за учениците со пречки во развојот,²⁰ врз основа на правата и обврските предвидени со Законот за основно образование, детално ја регулира постапката и системот на специјализирано образование на децата.

Покрај Законот за основно образование, Законот за средно образование²¹ експлицитно ја забранува дискриминацијата во Членот 3.

Со цел проценка и надзор за правилно исполнување и надгледување на исполнувањето на образовниот процес, Членот 8 од Законот за просветна инспекција делегира такви овластувања на Државниот просветен инспекторат (ДПИ). Инспекторите во рамките на Инспекторатот го надгледуваат исполнувањето на образовните стандарди, квалитетот на образованието, ефикасноста на работата на образовните институции, како и извршувањето на законите, другите прописи и општи акти во областа на образованието. Покрај тоа, според Членот 10 од истиот Закон, градоначалникот на општината може да овласти лице од општинската администрација да ја извршува просветната инспекција. Инспекторот ја надгледува законитоста на активностите врзани за образованието во надлежност на општината, а посебно уписот на учениците во училиштата и распоредување на учениците во училиштата во општината. Документот насловен како „Показатели на квалитетот на работата на училиштата“, кој го издаде Секретаријатот во 2009 година, содржи листа на показатели на квалитетот на работата на училиштата, прифаќање и почитување на мултикултурализмот.

Еден посебен проблем, веќе идентификуван од РЕФ, се однесува на фактот што законот создава јаз за децата коишто сакаат да се запишат во училиште за првпат, а имаат од десет до 14 години. Законот за основно образование им дозволува на децата да се запишат во основните училишта до деветгодишна возраст, а Законот за образование на возрасни од 2008 година ја утврдува минималната старост за образование од петнаесетгодишна возраст. Значи, законите создаваат ситуација

²⁰ Правилник за критериумите и методите на имплементација на основното образование кај ученици со тешкотии во развојот („Службен весник на Република Македонија“ бр. 27/96 од 05.06.1996).

²¹ Закон за средно образование, Службен весник на Република Македонија, бр. 55/2005.

во којашто децата постари од девет и помлади од 15 официјално не можат да запишат и да посетуваат редовна настава, затоа што законот забранува такви можности. Во отсуство на системски решенија, ќе заклучиме дека уписот на овие лица е оставен на добрата волја на поедини училишта. Овој јаз посебно ги погодува ромските родители кои често со своите семејства одат во земјите на западна Европа и по нивното враќање во земјава не можат да продолжат со школувањето.²²

Механизми за ѝравна и квази-ѝравна зашѝиѝѝа

Уставниот суд на земјата според Членот 110 има надлежност да ги: „штити слободите и правата на поединци и граѓани коишто се однесуваат на... забрана на дискриминацијата помеѓу граѓаните врз основа на пол, раса, религија или национална, социјална или политичка припадност“. Деловникот на Уставниот суд со Членот 51 му дозволува на секој граѓанин да побара заштита (согласно Членот 110 став 3) во рок од 2 месеца од денот на донесување на конечниот правно принуден поединечен акт, од денот кога граѓанинот согледал дека неговото право е прекршено, но не подолго од 5 години од денот на дознавање за прекршувањето. Ако Судот утврди прекршување на посоченото право, согласно Членот 56, има моќ да го поништи поединечниот акт, да го забрани поединечниот акт и да спречи делување коешто ќе предизвика нарушување или одбивање на жалбата. Судот има надлежност да наложи привремени мерки, како што е усвојување резолуција за завршување на поединечниот акт или дејствие сѐ додека не се донесе конечна одлука. Како и да е, овој правен лек ретко се употребува во практиката затоа што Уставниот суд не ги прифаќа барањата, согласно Член 110 став 3. Се водеа расправи за ефикасноста на овој правен лек и можни правни измени што би довеле деловникот да се здобие со статус на закон. Ова ќе го задоволи и формално условот да може Уставниот суд да го поништи поединечниот акт или да го забрани дејствието што го предизвикува прекршокот.

Во рамките на редовните судски постапки една од ефективните законски мерки е предвидена во Кривичниот законик со Членот 137, наречен Повреда на рамноправноста на граѓаните. Оваа законска

²² Ромски едукативен фонд, Проценка на земјата Македонија, стр. 27, види футнота 6 и 10.

одредба предвидува дека лицето што е виновно за ваков акт може да биде казнето со казна затвор од три месеци до пет години. Правните лица подлежат на парична казна.

Покрај редовните кривични постапки, граѓанските и управните спорови, откако ќе се употребат сите расположливи домашни правни средства, граѓаните секогаш можат да поднесат жалба до Европскиот суд за човекови права. Ова ќе биде објаснето во понатамошниот текст и со случаите во коишто е прекршено правото на образование на ромските ученици од страна на засегнатите држави.

Можноста граѓаните да поднесат претставка до канцеларијата на Народниот правобранител како независно тело е важна за одредување на заднината и околностите на случајот, како и за дополнителни факти и статистички податоци, коишто можат да бидат корисни во редовната судска постапка, или можни жалби до меѓународните механизми. Членот 2 од Законот за Народен правобранител ја одредува оваа институција да биде орган кој ги штити уставните и законски права на граѓаните и сите други лица кога истите се нарушени со акти, дејствија и пропусти од страна на органите на државната управа или кој и да било субјект со јавни овластувања. Народниот правобранител презема активности и мерки за заштита на принципот на недискриминација, соодветна и правична застапеност на членовите на заедниците во органите на државната управа, локалната самоуправа и јавните институции и агенции. Членот 13 ја опишува постапката за заштита на уставните и законските права на граѓаните пред Народниот правобранител каде што е покрената претставка. Според истиот член, секој може да достави претставка до Народниот правобранител кога ќе процени дека неговите/нејзините уставни и законски права и слободи се прекршени или кога принципот на недискриминација, соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во органите наведени во Членот 2 од Законот е прекршен. Ако Народниот правобранител процени дека се прекршени уставните и законски права на граѓаните, наведени во Членот 2 од овој закон, може да поведе постапка по сопствена иницијатива. Членот 29 на Народниот правобранител му дава право и надлежност да ја следи ситуацијата во поглед на почитување и заштита на уставните и законските права на граѓаните, како и почитувањето на принципите за недискриминација, адекватна и правична застапеност на членовите на заедниците, по пат на посети и увид во органите наведени во Членот 2 од овој закон. Со членот 34-а од овој закон одредени се казни ако властите не постапат во согласност со

Членовите 31-б и 34-а, всушност, ако не постапат согласно препораките на Народниот правобранител.²³

Еден од поновите закони донесени во Македонија, а кој се однесува директно на прашањето за дискриминација, е Законот за спречување и заштита од дискриминација.²⁴ Институтот за човекови права веќе публикуваше една кратка анализа укажувајќи загриженост за проблемите коишто произлегуваат од текстот на овој закон.²⁵ Востановивме нејасноти и забунувања во некои законски одредби, коишто овие одредби во извесна смисла ги прават неподобни за имплементација. Како на пример, формите на дискриминација од Членовите 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12 се идентифицирани како основа за дискриминација. Текстот сам по себе, условите за работа, времето и начинот на функционирање, недоволната кадровска потполнетост на *Комисијата за заштита од дискриминација*, не се солидна основа за професионално работење на Комисијата. Што се однесува до имплементацијата, не е јасно дали незадоволната странка може да делува по препораките на Комисијата. Понатаму, се вели дека не постои казна за игнорирање на препораката од Комисијата. Утврдувањето на постоење дискриминација не е доволно за да се изнајде правниот лек и да се поправи направениот прекршок. Покрај тоа, судот не е обврзан да почека за одлуката на Комисијата. Напротив, Комисијата постапува по иницијатива во случај кога не постои постапка во судот за истата работа (Член 26 став 1). Загрижувачка е улогата на Комисијата што се однесува до ефикасноста и ефективноста во овој систем за заштита од дискриминација. Покрај надлежностите на Комисијата, најголемата конфузија во овој систем се создава од фактот што постојат различни судски постапки, како што се, кривичната, управната, граѓанската и евентуално уставната судска процедура, коишто во исто време се применуваат.

Друг орган основан во земјата со фокус на малцинските заедници е Агенцијата за остварување на правата на заедниците, формирана со Законот од 17 јули 2008 година. Агенцијата е основана со цел да помогне во подобро интегрирање на заедниците во земјата коишто

²³ Закон за Народниот правобранител (Службен весник на Република Македонија, Бр. 60/03).

²⁴ Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Македонија, Бр. 170/2010.

²⁵ Институт за човекови права, Анализи за спроведување на Законот за спречување и заштита од дискриминација, http://www.ihr.org.mk/images/pub/IHR-brosura_web_diskriminacija.pdf.

учествуваат со помалку од 20% од вкупната популација. Меѓу правата под надлежност на Агенцијата е и правото на малцинствата да се образуваат на мајчиниот јазик, исто како и општо, образованието на малцинствата. Работата на Агенцијата се финансира од државниот буџет и главни активности на Агенцијата се: надзор, анализирање, соработка со другите државни органи, итн. Една од придобивките од постоењето на ваква агенција се самите извештаи и анализи за правата коишто Агенцијата ги промовира, посебно затоа што овие извештаи се изготвени од страна на независен државен орган.

2. ПОЛИТИЧКА РАМКА

Политичката рамка по ова прашање е дефинирана и обележена со неколку клучни документи. Како важни за темата на извештајот, ги одбравме следниве.

Како земја учесничка на Декадата на Ромите, Република Македонија ја изработи стратегијата за нејзино вклучување во Декадата на Ромите 2005-2015. Овие документи се придружени со Стратегијата за социјално вклучување на Ромите 2012-2014 и Акциониот план изготвен од МТСП. Прашањето на дискриминација е покриено со Националната стратегија за еднаквост и недискриминација, и Стратешкиот акционен план за 2012-2015 на Комисијата за заштита од дискриминација, како и Стратегијата за интегрирано образование 2010, изработена во соработка со ОБСЕ високиот комесар за национални малцинства. Македонија, исто така, е дел од „Регионалната поддршка за инклузивно образование“ заеднички проект на Европската унија и Советот на Европа.

Во рамките на Стратегијата за социјална инклузија на Ромите 2012-2014 и Акциониот план, самата Влада се повикува на наодите од извештајот на ЕК од 2009 година во кои за образованието на ромските деца се вели: „Бројот на ромските деца што посетуваат редовна настава е сè уште мал, а, пак, нивото на осипување високо. *Сејрежирањето на ромскиите деца сè уште се практикува.* Практиката на испраќање на ромските деца кои имаат потешкотии во учењето во специјални институции за ментално заостанати деца продолжува. Бројот на децата на улица расте. Многу ромски деца, рурални девојчиња и момчиња со пречки во развојот сè уште не го завршуваат школувањето“. Понатаму,

стратегијата ја прифаќа реалноста на ромската популација нагласувајќи ги високото ниво на невработеност, неадекватните услови за живеење и другите предуслови кои негативно влијаат на посетување на наставата и успехот во образовниот систем. Понатаму, беше истакнато дека буџетските средства издвоени за имплементација на планираните активности за 2010 година се околу 466.000 евра. Стратегијата, меѓутоа, не опфаќа фиксни износи или проценти од буџетот издвоени за наредните години за активности коишто се планирани. Па така, активностите планирани во стратегијата зависат од буџетот којшто Парламентот ќе го усвои година за година, со што долгорочното планирање е нестабилно.

Покрај оваа стратегија, 8 општини развија локални акциони планови за подобрување на положбата на Ромите: Шуто Оризари (локални акциони планови за вработување и домување); Тетово, Гостивар, Битола и Прилеп (вработување); Куманово, Штип и Делчево (образование, вработување, здравство и домување). Освен тоа, 19 општини потпишаа меморандум за соработка со Владата за заедничка имплементација на Стратегијата за Ромите: Арачиново, Берово, Битола, Чаир, Дебар, Делчево, Кичево, Кочани, Кратово, Крива Паланка, Куманово, Пехчево, Прилеп, Старо Нагоричане, Штип, Свети Николе, Тетово, Велес, Веница. Од овие општини, три беа вклучени во овој проект за сегрегација во образованието, спроведен од ИЧП, и сите општини одговорија дека тие сè уште не направиле оперативни и акциони планови за интегрирано образование, кои исто така се однесуваат на ромските ученици. Тогаш, се наметнува прашањето во која смисла овие 19 општини беа вклучени во националната стратегија за Ромите?!

За време на претседавањето со Декадата за инклузија на Ромите 2005–2015 земјата изработи програма во која предучилишното образование на Ромите се смета за една од приоритетните области. Претседавањето започна во јуни 2011 и траеше една година. Програмата сама по себе е добро напишана и фокусирана на неопходните аспекти кои треба да го привлечат вниманието на владите. Како и да е, извештаите и надворешната евалуација за тоа што се направило до 2010 година беа мошне критички.

Во рамките на проценка на политиките и стратегиите за обврските на земјата кон Декадата на Ромите, еден извештај ја критикува нефункционалната комуникација меѓу државните институции при

преземање на заеднички проекти. Според овој извештај, до недоразбирањата главно се дошло поради слабата комуникација и координација помеѓу засегнатите министерства и недоволно јасната поделба на одговорностите и мандатите. Па така, може да се заклучи дека поделбата на улогите и одговорностите во системот е мошне важен елемент во практичната примена на јавните политики. Според истиот извештај, финансиските средства за спроведување на политиката за Ромите од државниот буџет во просек изнесувале 0,009% од вкупниот државниот буџет за времето од 2005 до 2010.

Извештајот 2010 набљудување на Декадата, презентира квантитативни податоци за односот помеѓу планираните и остварените мерки во Македонија и другите земји. Напоменато е дека само 7 активности од Акциониот план на Декадата во целост се завршени, а спроведени се само 8% од акционите планови на Декадата.²⁶

Стратегијата 2010 за интегрирано образование опфаќа мерки и политики поделени во пет тематски нишки. Овие нишки се потпираат на прашањата за заеднички наставни и воннаставни активности, учење на јазикот, комплексот од наставни планови, програми и учебници, обука на наставниците, како и прашања врзани со демократско управување со училиштата во едно децентрализирано опкружување.²⁷ Стратегијата има за цел подигање на општиот квалитет на образованието, промовирање на учење на јазиците кои се говорат и зголемување на меѓуетничката интеракција меѓу учениците. Кога властите во 2011 година го известиле Советодавниот комитет на Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства наведено е дека беа изведени неколку активности во склад со оваа стратегија, вклучувајќи ги тука анализирањето на школските учебници, унапредување на квалификациите на наставниците, како и промовирање на интеграција на учениците низ заеднички активности.

Националната стратегија за еднаквост и недискриминација и стратегискиот акционен план за 2012-2015 на Комисијата за заштита од дискриминација беа подготвени во соработка со ОБСЕ мисијата во Ско-

²⁶ Инцијатива за социјална промена – ИНСОК, МК ДЕКАДНА СТРАЖА 2010: РОМСКИ АКТИВИСТИ ОЦЕНКА НА ПРОГРЕСОТ НА ДЕКАДАТА ЗА ВКЛУЧУВАЊЕ НА РОМИТЕ 2005-2015, Септември 2010, http://www.romadecade.org/cms/upload/file/9317_file4_decade-watch_2010_macedonia_en.pdf, p. 89.

²⁷ Чекори кон интегрирано образование во системот на Република Македонија, Министерство за образование и наука на Република Македонија, http://www.uci-mezaedno.mk/Documents/Strategy_IE_English.pdf.

пје. Општите и специфичните цели на оваа стратегија се фокусираат на етничките прашања во земјата сумирајќи го следново: унапредување на правната рамка за еднакви можности и принципи на недискриминација, зајакнување на капацитетите на институциите и другите механизми вклучени во превенција и заштита од дискриминација, подигање на јавната свест за откривање на дискриминацијата присутна во општеството, итн. Стратегијата исто така се фокусира на ромската популација истакнувајќи дека како дел од немнозинската заедница со помалку од 20% застапеност во општеството на оваа заедница треба да ѝ се посвети поголемо внимание и достапност до услугите. Оваа стратегија вклучува многу цели коишто се добро формулирани и коишто реално можат да се применат во реалноста што ги засега малцинствата, посебно ромската популација. Главниот проблем е што Стратегијата не содржи планирање на буџетот и не дава конкретна проценка за средствата потребни за целите коишто треба да се постигнат во временската рамка за која Стратегијата е и направена. Целите како што се подигање на свеста на населението или подигање на институционалните капацитети имаат потреба од буџетски обврски од властите. Од практично гледиште, стратегијата мошне често останува едноставно добро напишан план и само ветување.

Националната стратегија за развој на образованието 2005–2015 идентификува јакнење на етничката и културната соработка и истакнува дека интегрирањето треба да започне на предучилишна возраст и повикува на поголемо внимание за наставните планови и програми и учебници. Исто така, се залага за наоѓање заеднички именители помеѓу етничките групи со цел да се зголеми внатрешната кохезија.

V. ОТКРИЕНИ ПРОБЛЕМИ

Основното образование во Република Македонија е организирано во три циклуси, а секој трае по три години. Системот на основното образование во првите години е структурно поставен на начин што оценувањето на учениците се врши описно, а нумеричкото започнува во четврто одделение. Тоа е причината поради која учениците не можат да изгубат година во првите години на образование. што, пак, понатаму води кон нивно преминување во следната година без при тоа да го имаат стекнато неопходното ниво на знаење и вештини, а тоа води кон фрустрации и напуштање на училиштето во повисоките циклуси на основното образование и дури до неписмени ученици во повисоките училишни години. Овој пристап освен што ги задржува децата во училиште исто така го одолговлекува справувањето со проблемите кои учениците ги имаат при совладувањето на програмата. Во областа на средното образование учениците се запишуваат врз основа на нивните постигања во основно образование, а според законите истото е задолжително од учебната 2008/2009 година.

1. ОПШТИ УСЛОВИ ЗА ЖИВЕЕЊЕ

Ова поглавје од анализата е насочено кон прашањата и неодложните проблеми кои постојат во ромската заедница, а кои директно или индиректно влијаат на образованието на ромските деца и млади.

Како што е наведено во воведот во анализата, ние успеавме во рамките на проектот да посетиме шест градови, и тоа главниот град Скопје на две локации, Кичево, Куманово, Битола и Штип. Во сите овие градови родителите Роми речиси едногласно кажаа дека нивната слаба економска положба ги става нив и нивните деца во обесправена положба.

Јасно е истакнат фактот дека многу родители немаат пари за нивните деца да си купат нешто за јадење на училиште, што, пак, очигледно, влијае врз нивната мотивација и волја за одење на училиште. Овие изјави се поткрепени со официјални статистички податоци од 2010 година кои покажуваат дека Ромите се застапени со 5,2% во вкупниот број на невработени лица. Во текот на наставата многу наставници се пожалиле дека родителите не соработуваат и не се подготвени да ги пратат децата на училиште. Сепак, истите тие наставници во неколку пригоди изјавиле дека ги гледаат овие деца како доаѓаат на училиште недоволно нахранети и ненаспани. Ова особено се случува во зима, во период кога температурите се ниски и некои семејства немаат соодветно греење или, пак, воопшто немаат греење. Многупати се случило децата да заспијат во текот на часовите или едноставно да не се способни во таква состојба да седат во текот на 6 или 7 часови. Наставниците ни кажаа дека многу деца особено во зима немаат соодветна облека и обувки за да стигнат на училиште. Овие проблеми беа најмногу истакнати во Кичево и во Битола, иако и на другите локации ситуацијата не е многу поразлична.

Овие изјави се поткрепени од едно истражување спроведено од страна на ЕЦПР во кое се претставени семејствата кои живеат во живеалишта под пропишаните норми и без соодветен пристап од услуги. Главниот проблем е пренаселеноста, на пример, 69% живеат во живеалишта со помалку од 10м² по член на семејство. Една 50-годишна жена Ромка кажала дека 12-те членови на семејството живеат во дом од 23м² без или со шпорет на дрва, семејството нема кревети и мора да спијат на подот.²⁸ Истиот проблем е разработен во една анализа направена од РЕФ каде се известува за ромски семејства кои живеат во живеалишта под пропишаните норми, во сегрегирани населби со околу 29,5% од жителите коишто живеат во дотраени и монтажни куќи, а 7,25% живеат во импровизирани домови направени од материјал кој не е за градба (на пример, картон, најлон, лим, пластика). Повеќе од пола од семејствата кои биле вклучени во истражувањето имале помалку од пет квадратни метри по член на семејство, а околу 40 проценти живееле во домови кои ги споделуваат со најмалку уште едно семејство.²⁹

²⁸ Брошура, Преголема застапеност на децата Роми во специјалното образование во Македонија (ЕЦПР), <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-factsheet-education-en-30-august-2012.pdf>.

²⁹ Ромски образовен фонд, Оценка на земја Македонија, стр. 11, погледнете ги фусотите 6, 10 и 21.

1.1. Случаи на општа дискриминација

Фактот што децата избегнуваат училиште во многу ситуации поради недостиг на основни финансиски средства кои треба да им бидат обезбедени од нивните родители нас не насочи кон прашањето на невработеност кај ромската популација. Високата стапка на невработеност на родители Роми до сега била истакната во повеќе извештаи, а нам тоа ни го потврдија и самите родители. Родителите во Битола отворено кажаа дека се соочуваат со дискриминација во нивните секојдневни животи и се справуваат со предрасуди, а тоа, исто така, влијае врз нивното барање работа. Според една претходно направена анализа на РЕФ, податоците од 2008 година даваат слика за образовниот профил на невработената ромска популација: 33 проценти не го завршиле основното образование, седум проценти имаат завршено или незавршено средно образование, а само 0,1 проценти (31 лице) имаат завршено високо образование. Анализата завршена во 2010 година понатаму покажала дека стапката на невработеност кај Ромите во 2008 година била 75 проценти, со тоа е и највисока од сите етнички заедници во Македонија, а повеќе од двојно поголема од националниот просек од околу 30 проценти.³⁰

Еден родител изјави дека сакал да се пријави за возач на такси бидејќи видел оглас во кој такси компанија имала потреба од возачи. Тој се јавил по телефон и прашал дали може да се пријави на што му било одговорено потврдно, дека имаат отворени места за работа и може да ја посети компанијата. По неговото пристигнување во компанијата, штом воспоставил личен контакт и го кажал своето име му било кажано дека немаат доволно автомобили за нови возачи и дека во моментот нема отворени места.

Еден родител ни кажа дека е квалификуван електричар кој до сега нема ниту еден ден евидентирано работно искуство поради тоа што не може да најде работа. Тој кажа дека и неговите деца не можат да се вработат, иако имаат високо образование. Тој изјави дека погодностите кои тие треба да ги имаат постојат само на хартија, но не и во нивната реалност. Оваа изјава беше поддржана од страна на претставник од НВО Ромски младински центар од Куманово, кој истакна дека во моментот во Куманово имало најмалку 10 до 15 дипломирани млади луѓе од ромско потекло, а некои од нив се магистри. Тој истакна дека ниту

³⁰ Ибид стр. 10.

еден од нив не е вработен и државата не работи на решавање на ова прашање во пракса.

Некои од младите луѓе изјавија дека не им се дозволува да влезат во барови, кафулиња и други места за забава во Куманово и Скопје единствено поради тоа што се Роми.

За време на тркалезната маса во Скопје-Чаир вујко на две девојчиња кои сега се во 5. и 6. одделение опиша ситуација во која неговото семејство се соочило со дискриминација во училиштето. Имено, една од неговите внуки била турната по скали од страна на едно момче кој е ученик Македонец. Таа паднала, си ја удрила главата и имала потрес на мозокот кој бил документиран при нивната посета во болница. Откако директорот на училиштето бил информиран за случајот изјавил дека девојчето сигурно лаже и семејството одлучило да ги премести девојчињата од едно во друго училиште. За среќа, девојчињата сега се меѓу најдобрите ученици и имаат волја да го продолжат своето образование.

Еден родител од Битола опиша случај во кој на неговиот син, кој оди во средно училиште, му било забрането да го користи училишниот превоз од страна на директорот. Родителот појасни дека неговиот син ги исполнува сите предуслови за користење на превозот (живее доволно далеку од училиштето и самиот нема средства за да си обезбеди превоз). Родителот е убеден дека директорот го направил тоа само поради тоа што неговиот син е Ром.

1.2. Одговорност и согласност на родител

Во многу ситуации за време на одржаните тркалезни маси наставниците и други локални власти истакнаа дека родителите треба да работат со своите деца и да им помогнат да имаат подобри оценки и да останат во училиште. Сепак, во нашите белешки многу родители изјавија дека или се неписмени или не се способни да му помогнат на детето во домашната работа. Дополнителен проблем е соодветното познавање на македонскиот јазик на кој се одвива наставата за време на часовите. Родителите, како и децата немаат соодветно познавање на јазикот, и ако родителите не можат да им помогнат на децата, тогаш тие се соочуваат со проблеми при разбирање на наставната програма.

Фактот што многу ромски деца не се запишани во Книгата на родени создава друг проблем кој подоцна има влијание врз нивното запишување во системот за школување. Основна одговорност на родителите

е да ги информираат властите и соодветно да ги запишат своите новороденчиња. Сепак, како што и претходно наведовме, многу родители Роми едноставно не се доволно свесни, не се информирани или, пак, се неписмени и не можат да ги исполнат овие обврски.

За време на тркалезните маси во врска со сместувањето во специјални училишта, добивме изјави од родители, наставници и локални власти во коишто се истакнува дека многу родители ги праќаат децата во овие училишта бидејќи тие добиваат финансиски средства од државата, како поддршка за ментално хендикепирани деца. Некои родители своите деца не ги праќаат на училиште, но никогаш не се жалат на одлуки донесени од училишни власти или некои други институции кои посочуваат или одлучуваат за запишување на нивно дете во овие специјални училишта. Сепак, ние најдовме на случаи во кои родителите не почитувале одлуки на училишни власти за преместување на дете во специјално училиште и децата ги тестираше во соодветни медицински установи. Тие успеале во многу случаи да ги задржат децата во рамките на редовниот систем на школување.

Македонските власти многу често вината ја насочуваат кон родителите, а ретко дискутираат за сопствените одговорности. Ова беше докажано со изјавата дадена од тогашниот министер за труд и социјална политика, а сегашен министер за образование и наука Спиро Ристовски. Тој изјавил дека родителите Роми се оние кои треба да бидат обвинети за несоодветното образование кое го добиваат нивните деца, а поддржано со изјава дека истите тие исто така ги охрабруваат своите деца да се преправаат дека се неспособни за да влезат во специјални училишта и да добиваат надоместок.³¹ ЕЦПР реагираше со неколку изјави, како и НВО од земјата кои испратиле писмо до властите. Ние можеме да се согласиме со изјавата дадена од страна на извршниот директор на ЕЦПР, Десидериу Гергели, кој вели дека „Скандалозно е да се укажува како деца на возраст од шест години или постари можат да глумат неспособност и да измамат која било стручна личност која е одговорна за одлучување кој ќе посетува специјално образование“.³²

Иако може да се признае дека помош и соодветно надгледување од страна на родител несомнено е важно и неопходно, сепак, никој не смее товарот на одговорност да го пренесува од државните институции врз родителите. Државата има можност и средства да постави соодветни

³¹ <http://www.sitel.com.mk/dnevnik/makedonija/morale-da-glumat-invalidi-za-4200-denari-mesechno>.

³² Ибид.

системи кои опфаќаат мерки приспособени кон ранливите групи. Ова е потврдено со горенаведените пресуди на ЕСЧП. Исто така, многу далеку од логично е кои било државни власти да оставаат на свеста на родителите двапати да ги проверат таквите одлуки за сместување на децата во специјални училишта. Некои деца немаат родители, некои се сместени во дом за штитеници, а некои остануваат во државни институции без надгледување од страна на родителите. Една власт мора да има воспоставено функционален механизам кој овозможува неколку проверки и прегледи на таквите одлуки. Во спротивно децата се оставени со трајна штета која всушност е направена од системот на државата.

Во однос на веќе спроведено истражување за прашањето на специјално образование, ЕЦПР информира дека во 68,5% од случаите училишните власти им препорачале на родителите експерт по образование, лекар или социјален центар во кој треба да ги испратат своите деца на тестирање со цел да следат специјално образование. Исто така, во 97,5% од случаите родителите не се противеле на препораката за праќање на своето дете на тестирање. Истиот извештај информира дека на родителите им биле дадени многу малку или воопшто не им биле дадени информации за целта на тестирањето на нивното дете. Покрај тоа, во 78,9% од случаите на родителите не им било кажано дека можат да се спротивстават на препораката за запишување во специјално образование, а во 67,6% од случаите родителите истакнале дека не им било кажано дека посетувањето на специјално образование значително ќе ја ограничи способноста на нивното дете да пристапи кон повисоко образование и вработување.

2. ПОСЕБНИ ГРИЖИ – СЕГРЕГАЦИЈА ВО СИСТЕМОТ НА ШКОЛУВАЊЕ

Сегрегацијата во образованието на учениците Роми, како што е горе наведено, може да има повеќе различни форми. Понекогаш се работи за дискриминаторски дела кои не се означени како сегрегација, но, сепак, во многу ситуации политиките или општото однесување кон оваа група ученици води кон сегрегација. Во рамките на нашите посети на општините бевме информирани за случаи и лични искуства кои можат да се сместат во рамките на овој поим. Исто така, испративме прашалници до Државниот просветен инспекторат, општините и Заво-

дот за ментално здравје на деца и млади „Младост“ од Скопје. Одговор на нашите прашања добивме единствено од општините Ѓорче Петров, Чаир, Куманово, Штип и Кичево, а другите институции останаа тивки.

Многу ученици не информираа дека во мешаните класови во кои се сместени тие обично седат позади во училница или седат заедно со друг ученик Ром. Еден училиштен медијатор за ромски деца кој присуствуваше на тркалезната маса во Скопје Чаир не информираше дека била сведок како во едно училиште деца Роми се сместени на една страна од училницата, а другите деца (најчесто од македонска етничка група) се сместени на другиот крај од училницата. Овие форми на дискриминаторски дела не секогаш се означени како активности на сегрегација иако опишуваат слика на јасна поделба во една мешана група.

Претставникот од НВО Амбрела, кој работи како медијатор во училиштата, не информираше дека многу родители од други националности, а особено од македонска националност се жалат и одбиваат нивните деца да учат во ист клас со деца од ромско потекло. Поради оваа причина многу деца од македонска националност се преместуваат во други училишта. Оваа изјава беше потврдена од многу наставници низ земјата кои кажаа дека овој феномен создава многу проблеми кога се прави структура на паралелка на почеток на школската година. Овој проблем освен во Скопје беше особено истакнат во Битола. Таканаречениот „феномен на летот на Белците“ е блиску поврзан со фактот што децата и родителите можат да бираат во кое училиште ќе учат ако училиштето го одобри нивното запишување.

Во врска со критериумите за оценување, учениците изјавиле дека иако тие се трудат повеќе и учат да добијат повисока оценка, сепак, наставниците во многу пригоди им даваат пониски оценки. Според нив, кога се оценуваат учениците тогаш стандардите и критериумите се построги за Ромите во споредба со учениците од другите етнички групи. Ние бевме информирани дека во Кичево на еден средношколец му била дадена пониска оценка од страна на наставникот кој кажал дека му дава пониска оценка поради тоа што е Ром. Исто така, му било кажано дека доколку се пожали ќе му биде дадена најниската оценка и ќе падне по тој предмет. Една средношколка изјави дека во многу пригоди кога се жалат за оценките наставниците ги запишуваат во дневник како да се отсутни од настава, а тоа влијае на нивното досие на крајот на школската година.

Давањето пониски оценки на учениците во основното, а особено во средното образование на неоправдан начин има влијание на нивни-

от годишен просек, што понатаму влијае врз нивното пријавување за стипендии, а особено за државни стипендии (МОН). На ова може да се гледа како на еден од демотивирачките фактори.

Истражување³³ кое претходно било спроведено меѓу ромската популација покажува дека 20,4% изјавиле дека наставниците на час не обрнувале внимание на нивното дете, 13,4% изјавиле дека нивното дете било сместено позади во училишница, 5,1% изјавиле дека наставниците го понижувале нивното дете пред класот и 2,5% изјавиле дека наставниците физички го повредиле нивното дете.

Во врска со малтретирање од страна на врсници, 73,3% од испитаниците во истражувањето потврдиле дека нивното дете било малтретирано во редовните училишта, а од нив 50% веруваат дека третманот е поради сиромаштија и 17% поради етничката припадност. Дозволување на такви активности во училиште и непреземање последователни мерки за да се разрешат такви настани на дискриминација кон децата Роми единствено придонесува за одбивност кон идејата за одење на училиште и завршување на школските години.

2.1. Сместување во училишта според областа на живеење

Според Член 46 (5) од Законот за основно образование, општината има право и одговорност да определи која област на живеење припаѓа во домен на основно училиште. Во параграф 3 стои дека должност на основното училиште е да ги насочи учениците од својата област, а со параграф 4 се дозволува запишување на ученици од други општини само ако има слободни места за упис во училиштето. Во Член 50 е појаснето дека родител има право да запише дете во основно училиште во областа во којашто живее или каде тие постојано престојуваат. Со параграф 2 од истиот член се дозволува на родител да запише дете во друго училиште во истата или во друга област ако има дозвола од училиштето во кое тоа сака да биде запишано. Списокот на деца кои се избрани за одредено училиште се прави од страна на стручните служби при локалната власт, а со информации дадени од Министерството

³³ Брошура, Преголема застапеност на децата Роми во специјалното образование во Македонија (ЕЦПР), <http://www.errc.org/cms/upload/file/macedonia-factsheet-education-en-30-august-2012.pdf>.

за внатрешни работи. Ученик може да се премести во друго основно училиште во текот на школувањето ако има согласност од училиштето во кое се преместува (параграф 5).

Според планот прифатен од Општина Штип, оддалеченост помеѓу место на живеење на ученик и училиштето не смее да биде поголема од 2.000 метри. Општината ни обезбеди детален план за превоз на децата од основните училишта во општината. Општинските власти не информираа дека тие немаат усвоено акциони планови за интегрирано образование.

Општина Битола исто така има усвоено план според кој се превезуваат деца од одредени области до најблиското училиште. Општината исто така нема донесено акциони и оперативни планови за интегрирано образование.

Ист случај е и со Општина Куманово. Бевме информирани дека оваа општина во 2009 година го има усвоено истиот план за превоз на деца до училиштата, како и првиот, усвоен во 1976 година. Според Општината, причината за ова е немањето нови училишта што би барало промена на планот. Последниот пат кога овој план бил усвоен (во 2009 година) е откако според Законот за локална самоуправа општините биле овластени и одговорни за организирање на локалниот систем на школување.

Општината Ѓорче Петров ни приложи оправдување за направениот план за превоз на ученици до училиштата кој според нивното толкување има за цел да распредели еднаков број на ученици во училиштата во општината и рационално користење на училишните капацитети во рамките на општината. Сепак, општинските власти истакнаа дека превозот на ученици до одредени училиштата не е задолжителен, и најмногу зависи од волјата на родител за запишување на дете во одредено училиште. Општината нема акционен план за интегрирано образование и беше појаснето дека одговорноста за овие планови е на МОН и на училиштата во општината.

Општинската организација околу превозот на деца до различни училишта која зависи од местото на живеење не помага секогаш во разрешување на прашањето на сегрегација. Всушност, може да ја влоши ситуацијата бидејќи првата логика за превоз е децата да одат во нивното најблиско училиште.³⁴ Според тоа, сите деца кои живеат

³⁴ Закон за основно образование, Член 46, Службен весник на РМ, бр. 103/2008; 33/2010; 116/2010; 156/2010; 18/2011; 42/2011, 51/2011; 6/2012, 100/2012 и 24/2013.

во области населени со Роми (концентрирани во сегрегирани населби околу или во градовите) се природно распоредени во исто училиште. Дури и кога има можност во училиштето да одат и ученици од други етнички заедници се случува родителите да ги извадат децата од тоа училиште и да ги префрлат во друго. Дури и кога деца од ромска заедница сакаат да учат во друго училиште тоа е отежнато поради недостиг на економска поддршка за превоз во случаи кога училиштето е подалеку од нивните домови.

2.2. Преголема застапеност во специјални училишта

Според Член 23 од Конвенцијата за правата на детето, Македонија ја презема одговорноста да обезбеди соодветна поддршка за дете со ментални и физички пречки во развојот во услови кои го заштитуваат неговото достоинство, поттикнуваат негова независност и му овозможуваат на детето да биде активно вклучено во заедницата. Државата треба да обезбеди посебна грижа и да им помогне на родителите во обезбедување подобри услови. За да се остварат некои од овие цели, со законската рамка се одредени условите за вклучување на децата со посебни потреби во образовниот процес во кој според Законот за основно образование е опфатено користење на посебни наставни планови и програми.

Народниот правобранител информираше³⁵ за постоечките податоци за специјални училишта. Во Основното училиште „Д-р Златан Сремац“ заедно со дисперзираните паралелки кои се формирани во рамките на училиштето повеќе од 50% од учениците кои се опфатени се од ромската популација.

Во Основното училиште „Илинден“ заедно со дисперзираните паралелки повеќе од една третина од учениците кои се опфатени се од ромската популација. Во Средното училиште „Св. Наум Охридски“ во Скопје речиси пола од учениците од прва година кои се опфатени се од

³⁵ Извештај на народниот правобранител, Информација за посетата на посебните основни училишта „Златан Сремац“ и „Иднина“ од Скопје, „Св. Климент Охридски“ од Ново Село и Државното средно училиште „Св. Наум Охридски“ од Скопје и „Исkra“ од Штип, Скопје, февруари 2010, http://www.ombudsman.mk/ombudsman/mk/predmetno_rabotenje/posebni_izveshtai.aspx.

ромското малцинство, а во втора и трета година во средното училиште речиси една третина од учениците се од ромското малцинство.

Канцеларијата на Народниот правобранител утврдила дека запишувањето во овие училишта се врши врз основа на дадено мислење од страна на стручна комисија или друга здравствена институција и само мал број деца бил упатен во овие специјални училишта од страна на центрите за социјални работи. Според законската рамка мислењето се дава и потпишува од тим експерти составен од психијатар, експерт по педијатрија, социјален работник и други стручни професионалци.

Повеќе загрижува фактот што многу деца иако не се во категоријата на деца со посебни потреби, сепак, сè уште се праќаат од редовните во специјалните училишта, а во исто време сè уште се запишани во редовните училишта. Овие деца посетуваат настава во специјалните училишта каде во одреден временски период се набљудувани по што училиштето праќа барање за нивно категоризирање до стручна комисија. Во случаеви кога родители бараат нивните деца да посетуваат настава во специјалните училишта тогаш тие даваат одделни изјави.

Европската комисија исто така во својот извештај за напредокот коментира за преголемата застапеност на Ромите во специјалните паралелки и во училишта за деца со интелектуална попреченост. Неколку извештаи укажуваат дека децата Роми можат да бидат запишани во специјални училишта без соодветни проценки, особено ако се земе предвид дека јазикот на тестирањето и школувањето не е нивниот мајчин јазик. ЕКРН во извештајот од 2010 година им препорачува на властите да „стават крај на сите практики на несоодветно испраќање на деца Роми во образовни установи за ученици со ментална попреченост, да ги идентификуваат децата кои се засегнати и истите да се реинтегрираат во редовните училишта, да се создаде систем за групирање на ученици кој ќе гарантира дека само деца кои ефективно страдаат од ментална попреченост ќе бидат насочени кои секторот за специјално образование“. Во случајот на Д.Х. против Република Чешка, ЕКРН исто така известува за слични практики кои евентуално на крај би довеле до прогласување на Владата за одговорна поради прекршување на забраната на дискриминација и правото на образование.

ЕЦПР во 2011 година утврди дека децата Роми се 46% од избраните деца за специјални училишта и специјални паралелки со 42,5% од нив во специјални училишта и 52% во специјални паралелки во редовните училишта. Ако се земе предвид дека според последниот попис ромската

популација во земјата е околу 2,66% (во реалност е околу 9,8%), тогаш ова е јасен аларм за значајна преголема застапеност на деца Роми во специјалното образование.

На тркалезната маса организирана од страна на ИЧП само неколкумина од присутните родители коментираа дека нивните деца се сместени во специјални училишта. Ние можеме да потврдиме дека родителите изјавија дека училишните власти се оние кои во почеток им препорачале на родителите да ги пратат своите деца во специјални училишта. Исто така, забележавме дека родителите не можат многу да направат разлика помеѓу потешкотии при совладување на училишниот материјал, што може да е поврзано со фактот дека овие деца не го познаваат добро јазикот, и вистински ментални проблеми и предизвици за децата. Претставникот од МОН изјавил дека одговорност на Министерството е да го следи соодветното категоризирање на учениците. Според него, Државниот просветен инспекторат открил неколку случаи на несоодветно категоризирање на учениците и против директорите на училиштата се преземени соодветни санкции. Министерството за здравство (МЗ) е она кое го спроведува прирачникот за категоризација на учениците и според нашите копии овој Прирачник има проблематични одредби за кои МОН предлага промени, но МЗ не е подготвено да соработува. МОН веќе направи нацрт Прирачник за дискриминација кој е направен со цел да се заштити од дискриминација и со цел да се обучат просветните инспектори. Претставникот призна дека во случаите каде има погрешна категоризација, освен казнени мерки за училиштата и властите кои се вклучени, соодветно не е регулирана процедурата за повторна категоризација.

2.3. Јазични прашања

Според Член 9 од Законот за основно образование, се пропишува настава на мајчин јазик, а истото е пропишано и во Член 4 од Законот за средно образование. Дополнително на тоа државата усвои Закон за употреба на јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните во Република Македонија и во единиците на локалната самоуправа со кои образованието е одредено за област на национално ниво во која може да се користи јазик на малцинство и пропишува детали за употреба на јазиците на сите нивоа на образование (Член 2 и параграф 14, според редоследот). Ова прашање не го покриваат само овие закони и оние

кои се образложени во законската рамка туку, исто така, и Уставот и меѓународните правни документи ратификувани од државата кои дозволуваат и препорачуваат да се промовираат такви практики. Во некој дел ова е оставено на капацитетите, а особено на финансиските капацитети на државните власти пред сè ако е опфатено малцинство кое е помалку од 20%.

Во Република Македонија јазиците на наставата во јавните основни и средни училишта се македонскиот и јазиците на малцинствата. Во пракса, основното образование е на македонски, албански, турски и српски јазик, а средното образование на македонски и албански јазик и до одреден степен на турски и српски јазик, додека високото образование е на македонски и албански јазик. Иако повеќето Роми во Македонија зборуваат на ромски јазик како нивен прв јазик, сепак, преку 95% од учениците Роми учеле на македонски јазик во учебната 2008/2009 година, а остатокот генерално учел на албански или турски јазик.

Преку нашето истражување и дискусии ни беше потврдено дека во многу училишта каде што се запишани ученици Роми има можност за следење програма по ромски јазик и култура. Ова е избран предмет и се учи од петто одделение во основно училиште. Во пракса кога дете ќе се запише во петто одделение тоа има можност да избере меѓу овој предмет, друг јазик или изучување компјутерски вештини. Другите предмети за повеќето родители и деца се многу попривлечни од аспект на идни вештини и вработување дополнето со фактот дека ретко на овие деца им е соодветно појаснета суштината на предметот ромски јазик и култура. Дополнително на тоа, многу родители изјавиле дека ретко и одвај им е појаснето за содржината на овој предмет оставајќи ги да мислат дека тоа е непотребно и дека тие веќе го знаат ромскиот јазик па немаат потреба дополнително да го изучуваат истиот.

Претставникот на МОН на првата тркалезна маса во Скопје – Чаир изјави дека постојат прашања поврзани со изучување на предметот ромски јазик и култура. Едно од тие прашања кои го оптоваруваат процесот е фактот што секоја година родителите мора да дадат согласност за изучување на овој предмет од страна на нивното дете. Освен тоа, оценките не се дел од просекот на оценки и предметот беше незадоволителен. По промените направени од МОН, предметот сега е избран како дел од редовната наставна програма и родителите само треба да дадат согласност кога учениците почнуваат да го изучуваат овој предмет. Сепак, постојат проблеми во областа на соодветни учебници

за овој предмет, квалификувани наставници итн. Според последниот извештај на СО за РКЗНМ, само 1/5 од учениците Роми во основните училишта посетуваат часови по ромски јазик и култура.

Друг проблем кој беше забележан во текот на сите тркалезни маси и кој бара големо внимание е недоволното познавање на македонскиот јазик од страна на учениците Роми кога се запишуваат во прво одделение. Поради тоа што јазикот на наставата е македонскиот јазик, повеќе од неопходно е солидно познавање и течно зборување на македонскиот јазик од страна на децата Роми за тие да ги имаат истите можности за успех во училиште кога започнува наставата. Ова води кон неизбежниот заклучок дека децата Роми треба да имаат вистинска можност за посетување претшколски установи.

Во врска со претшколските установи, законодавството пропишува дека тие се основаат главно од општините, но исто така може да се основаат и приватни претшколски установи. Активностите се спроведуваат на македонски јазик, а за децата кои се дел од други заедници може да се спроведуваат на нивниот јазик. Програмата во претшколските установи се заснова или се верува дека е заснована на принципот на еднакви можности и почит за разликите меѓу децата. Според овој принцип, изборот на активности треба да биде со почитување на мултикултурализам при тоа овозможувајќи им на децата да го поткрепат својот идентитет и стекнати знаења за разликите меѓу луѓето и културите.³⁶ Според еден извештај, само 4,54% од помалите малцински заедници (Турци, Роми, Срби, Бошњаци и Власи) биле вклучени во претшколскиот образовен систем во учебната 2011/2012 година. Дополнително на тоа, од страна на Народниот правобранител беше потврдено дека наставниците во овие установи многу ретко потекнуваат од ромската заедница, што влијае на спроведувањето на активностите на јазикот на заедницата.

Во Кичево претставниците на НВО не информираа за значителната бројка на родители кои мислат дека претшколски установи се непотребни и одбиваат да ги пратат своите деца дури и кога веќе се обезбедени средства. Треба да се забележи дека посетувањето претшколски установи е најчесто финансирано приватно (плаќање на трошоци за учество). Сепак, можностите за ромските деца да посетуваат претшколски установи се зголемуваат преку проекти и други субвенционирани мерки.

³⁶ Донче Бошковски, Спроведување на правата на заедниците – практики, механизми и заштита, ОБСЕ 2012.

Во врска со потребата на малцинските заедници да учат на својот јазик или да изучуваат предмети на својот јазик, прашањата често се издигнуваат до општо делење на учениците по лингвистички и етнички линии. ЕКРН искажа загриженост дека ова со себе носи ризик преку образување на различни јазици и одделување во најраната фаза членовите на различни заедници да коегзистираат без да знаат едни за други и без да комуницираат, а тоа води кон меѓусебна недоверба и нетолеранција. Како резултат на тоа, ЕКРН препорачува „зајакнување на повеќејазично предавање на сите нивоа на образовниот систем и спроведување на претпазлива политика за развивање на заеднички училишта и дополнителни наставни активности кои промовираат контакти, мешање и интеракција помеѓу децата од сите лингвистички и етнички позадини“. Според анализата направена од Мисијата на ОБСЕ во Скопје, „најмногу 26% од децата во основното образование (но во реалност, најверојатно, блиску до пола од оваа бројка) и 37% во средното образование имаат реална можност да комуницираат во училишното опкружување кога се сите во истата зграда и во истото време“.

2.4. Грижа за ромските девојчиња

Исто така многу наставници искажаа загриженост за млади ромски девојчиња кои напуштаат училиште. За оваа појава беше исто така информирано во надворешните оценувања за ромските прашања во земјата. Една од причините за напуштање на училиште која беше наведена од наставниците е фактот што овие девојчиња рано стапуваат во брак.

Според регионално истражување на УНДП, Светска банка и Европска комисија, само 73% од девојчињата Ромки во Македонија во 2011 година се запишале во основно образование споредено со 87% на девојчиња не-Ромки. Според истото истражување, 70% од жените и девојчињата Ромки на возраст од 15 до 64 години се невработени споредено со 35% меѓу девојчињата и жените не-Ромки.³⁷

Од канцеларијата на Народниот правобранител за време на посетите на институциите утврдиле дека децата од ромската заедница не секогаш завршуваат основно образование дури и во специјални училишта.

³⁷ Донче Бошковски, Спроведување на правата на заедниците – практики, механизми и заштита, ОБСЕ 2012.

Ова е уште повеќе истакнато кај женските деца кои во многу случаи го напуштат училиштето (редовно и специјално) по четврто одделение во основно училиште. Во Извештајот во сенка подготвен од ЕСЕ Република Македонија во соработка со Акција Здруженска и доставен до Комитетот за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жената е искажана зголемена загриженост за недоволната опфатеност и вклученост на девојчиња во образовниот процес. Иако со задолжителното средно образование се зголемил бројот на запишани, сепак, само 89% од женската популација продолжува со средно образование. Оваа појава има најголемо влијание врз ранливите социјални групи. Според нив, дел од причините се патријархална структура на семејство, недоволна инфраструктура, ограничени финансиски извори итн.

Оваа анализа нема за цел да навлегува во детали поврзани со конкретното прашање на одење на училиште од страна на девојчиња Ромки бидејќи ова е прашање кое детално треба да се анализира во посебен извештај. Оваа прашање опфаќа чувствителни полови политики и препораки. Според наше мислење, не само што ромската заедница е ранлива и нивното право на образование сериозно засегнато од општите услови во кои тие живеат туку девојчињата особено се дури и повеќе засегнати како подгрупа во оваа ранлива група.

V. ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

ЗАКЛУЧОЦИ

Оваа анализа е насочена кон донесување заклучоци од неколку гледни точки во зависност од соодветното прашање кое е анализирано во рамките на правото на ромската популација на образование.

Како краток преглед од шесте обемни дискусии на двете групи (наставници, локални власти и ученици со нивните родители) тимот на проектот можеше лесно да забележи постоење предрасуди кон ромската заедница. Овој впечаток е поддржан од сведоштва на голем број ученици и родители кои ги раскажаа своите лични приказни. Негативното однесување и став најчесто потекнуваат од други родители кои своите лични чувства им ги пренесуваат на своите деца, но овие предрасуди понекогаш можат да се забележат и меѓу наставниците.

Наставниците настојуваат одговорноста за подобро и постојано образование да ја лоцираат кај родителите Роми, со почетно занемарување на фактот дека е одговорност на државата и нивна лична одговорност како граѓански(државни) службеници да се погрижат секој ученик / дете да биде згрижено.

Одговорноста на секој родител да се погрижи детето да оди на училиште е многу повеќе од факт. Тоа е пропишано со закони и е очекувано од секој родител без оглед на неговата социјална состојба, етничка припадност или дури и припадност на малцинска група. Сепак, властите кои се ангажирани во образовниот систем мора да ги имаат предвид околностите и состојбата на ромската популација. Локални, национални и меѓународни институции и организации обемно информираат за околностите во кои живее поголемиот дел од ромската популација, а самите родители изјавуваат дека недостигот на основни финансиски средства го оптоварува целиот процес. Со

ова особено мора да се справат властите на централно ниво бидејќи мерки за бесплатни претшколски услуги или бесплатни оброци за време на наставата за децата кои се економски обесправени треба да бидат донесени на државно ниво.

Законската заштита на правото на образование и забраната за дискриминација се солидно поставени. Постоечките закони и меѓународни конвенции се многу повеќе од доволни за властите да идат способни за преземање соодветни мерки. Можат да се направат одредени измени, особено за регулирање на образовниот систем за специјални потреби со ефект на реинтеграција на децата на кои претходно им била поставена погрешна дијагноза. Забележана е законска празнина со која децата на возраст од девет години, а помали од 15 години се надвор од образовниот процес бидејќи тие не можат да се запишат во формално образование по првпат, кое им е забрането со закон.

Во прикажаната судска пракса од Европскиот суд за човекови права можат да се забележат многу сличности со постоечката ситуација во државата. Особено загрижувачки се статистичките сличности на застапеност на висок број ученици Роми во специјалните училишта. Иако ЕСЧП не се потпира во целост на статистичките податоци обезбедени од национални и меѓународни невладини организации, сепак, овие извештаи и анализи се покажале како значаен показател Судот да одлучи да разгледува такви случаи. Тргувајќи од овие статистики, Судот продолжил со понатамошна оценка на околностите во случаите и открил прекршување на забраната за дискриминација заедно со правото на образование. И покрај фактот што родителите дале согласност за занивните деца да посетуваат такви училишта, сепак, власта не е ослободена од одговорност во таквите случаи. Меѓу овие случаи е и прашањето на познавање на официјалниот наставен јазик во образованието, за кој властите мора да се погрижат дека учениците Роми ќе успеат да го научат и да ја совладаат програмата без да бидат одделени од другите ученици.

Од аспект на рамката за дејствување може да се забележи дека Владата се погрижила да учествува во сите големи регионални и глобални кампањи за вклучување на Ромите и овој потфат треба да се признае. Освен тоа, Владата изработила детални стратегии со кои се покриени различни аспекти на прашања кои ја засегаат ромската популација вклучувајќи го и прашањето на образование. Сепак, со буџетот кој е наменет за такви детални и сложени активности не е покриен одржлив пристап во остварување на поставените цели. Во

многу стратегии не се опфатени буџети за следните години иако веќе се дефинирани активностите за следните години. Постојат документи за дејствување кои го покриваат образованието на учениците Роми и кои се повеќе од доволни, но неопходно е да бидат соодветно применети и поддржани со соодветни буџетски средства. Дополнително на тоа, сите законски документи и насоки за дејствување не можат да бидат соодветно завршени или употребени без внатрешна соработка меѓу министерства како МОН, МЗ, Министерство за локална самоуправа (МЛС) или МТСП или други стручни институции. На ниво на насоки за делување, мултикултурното образование во пракса е само исклучок.

Посебните грижи на оваа анализа освен специјалните училишта се и превозот на деца до одредени училишта според плановите на општината, општиот третман од страна на одредени наставници и училишниот персонал, разбирање на македонскиот јазик како основен јазик на кој се одвива наставата и високата стапка на отпишување од училиште меѓу ромските девојчиња. Особено загрижувачки е феноменот „летот на Белците“ за кој сведочеа многу наши соговорници во текот на дискусиите. На пример, меѓу локациите, за таквите појави особено се дискутираше во Битола.

Неурамнотежена застапеност на ромски деца во училиштата во границите на една општина, како што беше претходно наведено, е резултат на областа во која живеат, а општинските власти треба да најдат начини и позитивни мерки за да охрабрат урамнотежена застапеност и мешани средини. Ова е тесно поврзано со фактот што многу родители од неромските заедници избегнуваат нивните деца да учат во средини каде е застапена ромската заедница.

Исто така, заклучено е дека прашањето на неписмени деца во погорните одделенија укажува на несоодветно или недоволно внимание од страна на наставниците кон овие ученици кои напредуваат кон погорните одделенија не поради нивните вештини и знаења туку поради образовниот систем.

Недостигот на соодветно разбирање или на леснотија во изразувањето на македонски јазик е особено штетно за младите ученици и може да влијае врз нивното образование и оценување на неколку нивоа. Ова прашање треба да биде разрешено и да се усвојат други мерки за нивно лесно воведување без проблеми во системот за образованието да го започнат на исто ниво како и нивните соученици од другите заедници.

ПРЕПОРАКИ

Општите препораки кои ние ги даваме пред сè и најмногу се насочени кон одговорните државни институции. Државата треба да се погрижи поставениот систем да биде целосно функционален во пракса и да се грижи за сите ученици, а со особено внимание да се посвети на нивните потреби и проблеми. Препораките се корисни за НВО и други заинтересирани страни, а државата не може да избегнува одговорност и оттаму следните препораки ќе бидат корисни:

❖ Кои би влијаеле на општата популација:

- Подигање на свеста кај општата популација во земјата за ромската популација со цел да се отстранат негативните ефекти од феноменот „летот на Белците“.
- Информативни кампањи направени за ранливите групи меѓу кои се и Ромите, а во врска со најновите измени во законите за образование. Со ова ќе се избегне непочитување на рокови и други услови кои треба да бидат исполнети.
- Оценување и контрола на општинските планови за превоз на деца до одредени училишта со цел да се избегнат училишта во кои доминираат ромски деца и да се дозволи соодветна интеграција и соработка меѓу деца од различно културно потекло.
- Поголемо ангажирање на општинските власти и распределба на буџет за потребите на ранливите групи во локалната заедница.
- Унифицирање на тестови за запишување во училишта, тестови кои ќе бидат направени да не бидат усни т.е. со зборување и да не дискриминираат по однос на припадност на етничка заедница или одредена култура.
- Отпочнување проекти кои се направени за насочување и советување на ученичките, а особено на ромските девојчиња.
- Граѓанскиот сектор колку што е можно да соработува со постоечките независни владини агенции како што се Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, Агенцијата за остварување на правата на заедниците, Канцеларијата на Народниот правобранител и други.

- Повторна проценка на наставната програма, на плановите и програмите за учење поради тоа што наставниците често се жалат на програма која е преоптоварена и децата имаат потешкотии при совладувањето.
 - Надлежни министерства треба да поработат на неколкуте постоечки законски празнини за проблемите да бидат покриени во целост со конкретна законска рамка.
 - Државните власти да ја земат предвид судската пракса на Европскиот суд за човекови права и да преземат превентивни мерки за да се избегне идни случаи и откриени прекршувања да бидат доставени до Судот, а кои би се однесувале на Република Македонија.
- ❖ Влијаат на ромската популација:
- Информативни кампањи за подигање на свеста меѓу родителите Роми за нивната улога и права како носители на главните одлуки за образованието на нивното дете и за корисноста од интегрирање на децата во редовното образование. Особено треба да се истакнат разликите помеѓу програмата во редовните училишта и програмата во специјалните училишта.
 - Подигање на свеста на родителите Роми за важноста нивните деца да учат за ромскиот јазик и култура и други предмети.
 - Зголемување на училишното советување за родители Роми чии деца често отсутнуваат од настава или покажуваат причини за загриженост со цел да се најде заедничко решение кое е соодветно на потребите на одредено дете.
 - Помош за родителите Роми кога ги запишуваат децата во училиште, а особено кога бираат изборни предмети.
 - Определување на буџетски средства за посетување на предучилиште од страна на децата Роми и другите ранливи групи кои не можат да си дозволат приватно финансирање на ова образование.
 - Определување на средства за одржување на Ромските информативни центри со постојано оценување на нивната ефикасност при давање помош во локална ромска заедница.

- Како форма на позитивни мерки, градење на капацитети и обуки за наставниците од ромската заедница кои ќе бидат вработени во сите фази на образовниот систем почнувајќи од предучилиште.
- Во врска со специјалното образование, потребна е повторна категоризација и последователни акции со цел да се надополнат годините на неправда и сегрегација на ромските ученици.
- Државниот просветен инспекторат треба повеќе да се ангажира во многу аспекти на образованието на ромските ученици и да започне пред сè од училиштата за специјално образование.
- Исто така, родителите треба да се предупредат и да станат свесни за последиците од праќање на своите деца во училишта за специјално образование и како тоа влијае на иднината на детето.
- Ромската популација треба да има пристап до информации за достапните законски мерки и до институции кои ќе бидат достапни да помогнат во случаи на можни поплаки за дискриминација.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Александра Тимер, Хорват и Кис против Унгарија: цврст случај на сегрегација на Роми во училиште „A strong new Roma school segregation case“.
- Анализа на спроведувањето на Законот за спречување и заштита од дискриминација, Институт за човекови права.
- Антоине Бајс за Судската одлука за образование на Ромите во случајот на Оршуш.
- Устав на Република Македонија („Службен весник на РМ“, бр. 52/91, 31/98, 91/01).
- Конвенција за правата на детето.
- Комуникација со Комисијата при Европскиот парламент, Советот, Европскиот комитет за економски и социјални прашања и Комитетот за региони, Рамка на ЕУ за национални стратегии за интеграција на Ромите до 2020 година.
- Работен документ на персонал на Комисијата, Извештај за напредокот на Република Македонија за 2012 година.
- Донче Бошковски, Спроведување на правата на заедниците – практики, механизми и заштита, ОБСЕ, 2012
- Европска конвенција за човекови права и основни слободи
- Извештај за Македонија од 2010 година на Европската комисија против расизам и нетолеранција (ЕКРН)
- Човекови права на Ромите и патувачите во Европа, Совет на Европа
- Меѓународна конвенција за граѓански и политички права.
- Меѓународна конвенција за економски, социјални и културни права.
- Закон за основно образование („Службен весник на РМ“, бр. 103/08 од 19.08.2008, 33/10, 116/10, 156/10, 18/11, 51/11, 6/12).
- Закон за средно образование („Службен весник на РМ“, бр. 55/2005).

- Закон за Народниот правобранител („Службен весник на РМ“, бр. 60/03).
- Закон за спречување и заштита од дискриминација („Службен весник на РМ“, бр. 170/210).
- МК Декадна стража 2010: Ромски активисти го оценуваат напредокот на Декадата за вклучување на Ромите 2005-2015.
- Извештај на Народниот правобранител, Информација за посетата на посебните основни училишта „Златан Сремац“ и „Иднина“ од Скопје, „Св. Климент Охридски“ од Ново Село и Државното средно училиште „Св. Наум Охридски“ од Скопје и „Искра“ од Штип.
- Преголема застапеност на децата Роми во специјалното образование во Македонија (ЕЦПР).
- Извештај на Нилс Муижниекс, Делегат за човекови права при Советот на Европа за неговата посета на Република Македонија од 26 до 29 ноември 2012.
- Ромски Образовен Фонд, Оценка за земја Македонија.
- Правилник за критериумите и начинот на остварување на основното образование на учениците со пречки во развојот („Службен весник на РМ“, бр. 27/96 од 05.06.1996).
- Извештај во сенка кон спроведувањето на Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација врз жената, ЕСЕ во соработка со Акција Здруженска, 2012.
- Чекори кон интегрирано образование во образовниот систем на Република Македонија, Министерство за образование и наука на Република Македонија.
- Универзална декларација за човекови права.

Судска ѝракса:

- Аксу против Турција, жалба бр. 4149/04 и 41029/04
- Д.Х. и другите против Република Чешка, жалба бр. 57325/00
- Сампанис и другите против Грција, жалба бр. 32526/05
- Хорват и Кис против Унгарија, жалба бр. 45407/05.

Институт за човекови права

